

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Research Article
ARAŐTIRMA MAKALESİ

Sıfat Ayetleri ve Meallere Aktarımlarına Bakış

Yusuf Yurt

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı

yusuf.yurt@giresun.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-2512-4141>

Geliş Tarihi / Received: 14.07.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 29.11.2020

Özet

Tefsir eserlerinde ayetlere ihtiva ettikleri konulara göre seyf ayeti, zihar ayeti, mübâhele ayeti ve ahkâm ayetleri gibi isimlendirmeler yapıldığı görülür. Bu tasnif sadece konu itibarıyla değil, iniş yeri, uzunluk-kısalık, mananın açık-kapalı olması gibi değişik açılardan da yapılmıştır. Bu bağlamda Tefsir usulü kaynaklarında sıfat ayetleri ve sıfatlar hakkında vârit olan ayetler gibi ifadeler yer alır. Bu isimlendirme altında sıralanan ayetler incelendiğinde bunların el-esmâ'u'l-hüsna'dan bir ya da birkaç isim-sıfat barındıran ayetler değil; içerisinde el, yüz, göz, gelme, istivâ, sevmek, gazab etme, gökte olma, yerde olma, üste olma vb. beşerî/cismanî özelliklerin Yüce Allah'a nispet edildiği ayetler olduğu görülür. Muhtevasında bu tür bir ifadeler barındıran ayetlere "sıfat ayetleri"; bu ayetlerin haber vermesi ile bilindiği için de bu özelliklere "haberî/semi'î sıfatlar" denilmiştir. Gerçek mana ve mahiyetleri kavranamadığı için bunlara "müteşâbih sıfatlar" adı da verilmiştir.

Haberî sıfatların bir kısmı yalnız Kur'an-ı Kerim'de, bir kısmı yalnız hadislerde, bir kısmı ise hem Kur'an hem de hadislerde yer alır. Diğer taraftan bu sıfatlar naslarda kelime çeşidi olarak tek formda olmayıp fiil, isim ve zarf/edat şekillerinde görülebilir. Biraz daha detaylandırmak gerekirse, söz konusu naslarda: merhamet etmek, sevmek (mehabbet), kızmak (gadab), râzı olmak (rızâ) gibi duygu bildiren; istivâ ityan, meci', firâğ, ve batş gibi hareket/eylem ifade eden fiiller ile yed/yedân/eydi, vech, 'ayn/a'yun gibi uzuv bildiren kelimeler ve nefis gibi nitelikler Allah'a isnat edilir. Ayrıca, yemîn, cenb, kurb/akrab, fevk, 'inde, me'a ve ledün gibi konum/durum bildiren edatlar da Allah (c.c.) ile ilgili olarak naslarda yer alır. Bunlardan başka, semâ'da olmak, arz'da olmak gibi bir mekânda bulunmayı ifade eden tabirler Allah (c.c.) hakkında kullanılır. Özetle duygu bildiren, hareket ifade eden fiiller; uzuv bildiren kelimeler veya yakınlık, beraberlik, üst, yan gibi, semada olmak, yerde olmak gibi aşkın varlık için düşünülemez hususlar ayetlerde Allah'a (c.c.) nisbet edilmektedir. Sadece hadislerde yer alan haberî sıfatlardan bazıları şöyledir: Parmak, ayak, nüzul, yaklaşma (kurb), sevinme (ferah), gülme (dihk). Ayetler için yapılan isimlendirmesinin bir benzeri de hadisler için yapılmış; içerisinde antropomorfik ifadeler barındıran hadislere sıfat hadisleri denilmiştir.

Ayet ve hadislerde yer alan bu ifadeler, sözlük anlamları itibarıyla yaratılışlık özelliği ifade ettikleri için, Allah'a (c.c.) nispet edilmesi İslam'ın uluhiyyet anlayışıyla bağdaşmaz. Zira ayetlerde ifade edildiği üzere Allah'ın (c.c.) bir varlığa benzemesi mümkün değildir. Ehl-i sünnet geleneğinde sıfat ayetlerini anlama konusunda selef ve halefe isnat edilen iki yaklaşım vardır. Selif denilince ilim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan ashâp ve tabiîn anlaşılır. Mu'tezile, Eş'arilik ve Mâtürîdilik gibi kendilerine has bir metodolojileri olan itikadî firkalar ortaya çıkmadan önce İslam dünyasında selef inancı hakimdir ve onların bu konudaki düşünceleri şöyle özetlenebilir: Haberî sıfatların mahiyetini biz bilemeyiz, bu konuda yorum yapmak caiz değildir.

Ehl-i sünnet çizgisinde te'vilden uzak duran selef neslinin yerini alan, sıfat ayetlerini te'vil eden

Mâtûrîdîlîği ve Es'arîlîği temsil edenlere de halef denilmiştir. Halef âlimleri haberi sıfat olarak naslarda yer alan bir kelimeyi, lafzın zahir manasında değil de; hakiki mana ile mecazî anlam arasında yakınlık sağlayan bir delilin bulunmasını göz önünde bulundurarak sözkonusu kelimeyi, Kitap ve Sünnetin ruhuna, akli delillere, sözlük ve dilbilim kurallarına uygun olarak muhtemel bulunduğu başka bir manada kullanmışlardır. Diğer bir ifadeyle haberi sıfatlara, hakiki değil, mecazî anlamlar verilmiştir. Gerçeği bilen yalnız Allah'tır diyerek istivâ'ya, hükümrânlık, istikrâr, istilâ, i'tidâl; Allah'ın gelmesine (ityân), emrinin gelmesi; üstünlüğü'ne (fevk) yön değil, yücelik; cenb'e hak; vech'e zât, ayn'e inayet ve ilim, yed'e kudret; nef's'e ukubet; nüzûl'e rahmet gibi anlamlar vermek suretiyle bu sıfatları te'vîl etmişlerdir.

Çalışmada haberi sıfatlardan ityân, mecî, istivâ, nef's, yed, vech, 'ayn ve cenb seçilerek ülkemizde kurumlar ve şahıslar tarafından yapılmış on bir adet mealde bu sıfatların Türkçe çevirilerinde hangi usulün benimsendiği incelenmiştir. Yapılan bu incelemede seçilen meallerde, incelenen sıfatlar çerçevesinde, yukarıda söz edilen yaklaşımlardan tek bir yöntem benimseyip onun üzerinden yürümedikleri; yani sıfat ayetlerini meallendirirken bu metodlardan birine bağlı kalmadıkları görülmüştür. Meallerde söz konusu ayetlere sıyak ve sibakın durumuna göre bazen literal mana verilirken bazen de yoruma dayalı anlamlar verildiği görülmektedir. Hatta bazen kimi meallerde Araçça kelimenin birebir Türkçe olarak yazıldığı da vakidir. Özetle, incelediğimiz meallere, bir tek metodu benimsemedikleri için, selef usulüne göre veya halef usulüne göre yapılmış mealler demek mümkün değildir. Belki mezc yani her iki usulün birden kullanıldığı mealler demek daha uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Meal, Sıfat Ayetleri, Selef, Halef.

An Overview of the Attribute Verses and Their Transfers Into Qur'an Translations

In tafsir studies, there is a trend to name some verses by their context. Names such as Sayf, Dhihar, Mubâdalah, Ahkâm are among these different names. This classification is not only based on the context but also the place of revelation, length, the ambiguity of the meaning, and other variables. Per this explanation, there are expressions such as "attribute verses"¹ in Tafsir methodology works. When the verses that are in this category are examined, one can see that these verses do not contain the good attributes of Allah. There are verses in which human and bodily characteristics such as hand, face, eye, coming, wanting, loving, wrath, being in the sky, being on the ground, being on top are attributed to Allah. Verses that contain this kind of expression are called "attribute verses" and those features are called "Sifah al Khabari".² They are also called Mutashabih³ because their nature cannot be fully comprehended.

Some of the Sifah al Khabari are included only in the Quran, some in the hadiths, and some in both the Quran and hadiths. In religious texts, these attributes are found in different word forms such as verb, noun, adverb, etc. To elaborate a little more, in said religious texts the expressions that signify emotions like showing mercy, loving, getting angry or expressions that suggest an action such as istiwa, ityan and firagh or words that suggests body parts such as, yed, wajah, 'ayn are all attributed to Allah. Besides, prepositions that indicate location can also be found in religious texts concerning Allah. Phrases that express being in a place such as "to be in the sky" and "to be on the ground" are also used about Allah. In short, humanly or physical features that in fact cannot be associated with a transcendent being are attributed to Allah in some of the verses. Some of the examples of these attributions/words in ahadith are; finger, feet, to descend, to come, to laugh. A similar name given to the verses is also used for hadiths. Hadiths that contain anthropomorphic expressions are called "attribute hadiths". Since these expressions in verses and hadiths express being created in terms of their lexical meanings, their attribution to Allah is incompatible with Islam's understanding of divinity. As it is stated in the verses, Allah can't resemble an entity. There are two approaches to understanding the attribute verses in the Ahl al-Sunnah tradition, which are attributed to the predecessors and the successors. Predecessors indicate the companions of the prophet Muhammad and the generation after them (Tabiin). Before the emergence of creedal sects like Mutazilah, Ashari or Mâtûrîdî that have their own methodologies, the predecessors' understanding was dominant

¹ Verses that contain attributes of Allah.

² Attributes that are known through verses/narrations.

³ Verses which the meaning is not exactly clear.

Islamic world. Their take on the issue is as follows, "We cannot determine the nature of these verses that include the attributes of Allah. Hence, it is not permissible to talk about this issue."

Those who represent Mâtürîdî and Asharî traditions, who interpret the attribute verses are called successors. Scholars among successors have chosen to follow a milder way than taking the literal meanings of this kind of verses and tried to find an alternative interpretation by considering the Qur'an and Sunnah's wording style. In other words, they chose to take the meanings of these verses and words metaphorically.

In our study, from the Sifah al Khabarî, ityan, medjî, istiwâ, nafs, yed, wajah, 'ayn and canb were selected as examples. Via the examination of the translation of these words in eleven Qur'an translations produced by individuals or institutions, it is tried to be understood which method was used in the translation of these words to the Turkish language. As a result of our examination of these eleven Qur'an translations, it is seen that the authors of the translations did not just follow one specific method. In these translations, due to the context, sometimes literal meanings were used whereas sometimes interpretative meanings were preferred. It is also evident that in some translations, the Arabic word is written exactly the same in Turkish without translating. To sum up, it is not possible to differentiate the Qur'an translations we examined as predecessor or successor type since the translators did not stick to one method of translation. It may be a better option to call them hybrid translations.

Keywords: Tafsir, Traslation, Anthropomorphic Expressions, Salaf, Khalaf

Atf / Cite as

Yurt, Yusuf. "Sıfat Ayetleri ve Meallere Aktarımlarına Bakış". *Marife* 20/2 (2020), 873-911. <https://doi.org/10.33420/marife.769626>

Giriş

Tefsir usulü kitaplarında ayetler için değişik tasnifler yapılmıştır. Mananın açık veya kapalı olması bakımından muhkem ve müteşabih; iniş yeri, zamanı ve hitap şekline göre ilk inen, son inen, Mekkî, Medenî, hazarî, seferî, nehârî, leylî, sayfî, şitâî, firaşî, nevmî, arzî, semavî ayetler; uzunluk açısından en uzun ve en kısa ayetler gibi tasnifler ve isimlendirmeler vardır.⁴ Bunun yanında kimi ayetlere sure adından bağımsız isimler verilir. Bu isimlendirmeler ihtiva ettiği konu bağlamında bir tek ayet için yapıldığı gibi; bazen de belli konudaki birden çok ayete ortak bir ad verilmesi şeklinde olabilmektedir. Mesela, Allah'ın kürsî'sinden söz eden Bakara suresi 255. ayete "ayete'l-kürsî"; aynı surenin borçlanmaya dair kurallar koyan 282. ayetine "müdâyene ayeti"; Necran Hristiyanları'yla Hz. Peygamber'in lanetleşmesinden söz eden Âl-i İmrân suresi 61. ayete "mübâhele" ayeti; Hz. Muhammed'in eşlerine boşanma muhayyerliği veren Ahzâb suresi 28. ayete "tahyîr ayeti"; zihâr âdetinden söz eden Mücadele suresi 2. ayete "zihar ayeti"⁵; cihaddan söz eden Tevbe suresi 5. ayete "seyf ayeti" ve müşriklerle topyekûn savaştan söz eden aynı surenin 36. ayetine de "kıtal ayeti" isimleri verilmiştir.⁶ Yine amelî hükümlerin

⁴ Abdurrahman b. Ebû Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Mısır: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kütüb, 1394/1974), 1/36-132; Muhammed Abdül-Azîm ez-Zerkânî, *Menâhîlu'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1409/1988), 1/338-349; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 100.

⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1405/1985), 5/302.

⁶ Hikmet Akdemir, "Se'f Ayetleriyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetler Üzerine Bir İnceleme", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (Temmuz 2008), 8.

kaynağı olan ayetlerin tamamına “ahkâm ayetleri”⁷ denilmektedir. Diğer taraftan, Allah (c.c.)’ın kimi özelliklerinden söz eden ayetler “sıfat ayetleri” diye isimlendirilmiş; bu ayetlerde haber verilen özelliklere de *haberi sıfatlar* denilmiştir. Başlangıçta inançtaki safvet sebebiyle teolojik tartışmalara neden olmayan söz konusu ayetler, ilerleyen zamanlarda yaratılmışlara benzemeyen ancak yaratılmışlara ait bazı niteliklerin kendisine nisbet edildiği ilah bağlamında münakaşalara konu olmuştur. Uç noktalara giden gruplar gözardı edilirse ana akım Müslümanlık tarafından bu ayetleri anlamada selef ve halef metodu olmak üzere iki yaklaşım benimsenmiştir. Tabî olarak bu yaklaşımlar sıfat ayetlerinin meal ve tefsirine de yansıtılmıştır. Bu makalede sıfat ayetleri ve bu ayetlere yaklaşım tarzları hakkında bilgi verildikten sonra ülkemizde şahıslar, akademisyenler ve kurumlar tarafından yayınlanmış örnek olabileceği düşünülen bazı meallerde söz edilen ayetlerin çevirileri incelenecek; benimsedikleri metot/ lar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Sıfat ayetleri

Kur’ân-ı Kerîm’de *v s f* kökünden nitelemek, atfetmek anlamlarına gelen fiiller yer alsın da *Allah’ın sıfatı/sıfatullah* tabiri görülmez. Bu bağlamda ayetlerde yer alan ifade, *الأسماء الحسني* terkididir. Türkçeye *En güzel isimler/Allah’ın güzel isimleri*, şeklinde çevirebileceğimiz tamlamadaki *الأسماء* isimler; *الحسني* ise *en güzel* demektir.

Bu terkip ayetlerde bazen isimler ta’dat edilmeden, “*En güzel isimler Allah’ındır*”⁸ şeklinde yer alır. Bazen de “*O, O’ndan başka ilah olmayan, gaybı da müşahade edileni de bilen Allah’tır. O, Rahmân’dır, Rahîm’dir. O, O’ndan başka ilah olmayan, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü’min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir Allah’tır, Allah, şirk koştukları şeylerden yücedir. O Allah ki, Hâlik, Bâri’, Musavvir’dir. En güzel isimler O’nundur. Göklerde ve yerde olan şeyler O’nu tesbih eder. Muhakkak ki O, Azîz’dir, Hakîm’dir*”,⁹ şeklinde esmâ-i hüsnâ’ya dâhil olan isimlerden bir kısmı peşpeşe sıralanır. Haşir 24. ayette olduğu gibi bu isimlerin fezleke olarak ayet sonlarında yer almaları ise daha sık görülen bir durumdur. Ayetlerde görülmeyen Allah’ın sıfatları ya da ilahi sıfatlar tabirinin daha sonra ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ahmed Emin’e göre sahabe ve tabiin döneminde ortada olmayan *sıfatullah* tabirini ilk defa Mu’tezilî kelamcılardır kullanmıştır. Usûl-ü hamseden tevhit ilkesini savunurken sıfat kelimesini dilcilerden ödünç alarak literatüre katmışlardır. Bu katkı zamanla yaygınlık kazanmış ve daha sonraları Ebû Hanife vd. Ehl-i sünnet imamları tarafından da kullanılmıştır.¹⁰

Burada ilahi isim ve sıfat arasındaki ilişkiye de değinmek yerinde olacaktır. Kelamcılara göre Allah’ın isimleriyle sıfatları arasında şöyle bir ilişki vardır:

“*Sayıları ne kadar olursa olsun, Allah’ın bu isimleri O’nun sıfatlarına delalet eder. Zira Esmâü’l-Hüsnâ diye adlandırılan bu kelimeler belli manalar taşıyan köklerden*

⁷ Ahmet Özel, “Ahkâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/551.

⁸ el-A’râf 7/180; el-İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8.

⁹ el-Haşr 59/22-24.

¹⁰ bk. Ahmed Emin, *Duha’l-İslâm* (Kâhire: Müessesetü Hindawi, 2011), 3/708; Gerhard Böwering, “God and his Attributes”, *Encyclopaedia of the Qur’ân*, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden-Boston: Brill, 2002), 2/319.

türemişlerdir. Bundan dolayı bu isimler Allah'ın zatına nispet olunduğunda, bunlar sadece O'nun zâtını isimlendirmekle kalmaz; aynı zamanda bu isimlerin kök manalarının da Allah'ın zâtında bulunduğu kastedilir. Aksi halde, hakikat manasına olmayıp, sadece şeref lakabı veya alem (özel isim) olmaktan öteye geçemezler. Alem-lerin ise taşıdıkları lügavî kök manasını müsemmalarında ispat etmeleri gerekmez. Bu durum el-Esmâü'l-Hüsna için düşünülemez. Zira Kur'an ve hadis'te vârit olan esmânın kök manalarının (hayat, ilim vb.) Allah'ın zatında mevcut olmaması, bu isimlerin O'na hakikat manasında olmayıp, sadece bir şeref adı (lakab) ve alemden ibaret olarak kalması olurdu ki bu caiz değildir. O halde Kur'an ve hadiste mevcut olan Allah'ın isimlerinden her biri, O'nun sıfatlarından birine delalettir ve bizim bilimiz açısından onlara kaynaklık etmektedir. Bir başka ifadeyle Allah'ın sıfatları O'nun isimlerinden alınmıştır."¹¹

Diğer taraftan tefsir usulü kaynaklarında "آيَاتُ الصِّفَاتِ" sıfat ayetleri ve "الآيَاتُ الْوَارِدَةُ فِي الصِّفَاتِ" sıfatlar hakkında vârit olan ayetler gibi ifadeler mevcuttur.¹² Bu başlık altında sıralanan veya bu isimle anılan ayetler incelendiğinde bunların "el-esmâü'l-hüsna"dan bir ya da birkaç isim-sıfat barındıran ayetler değil; içerisinde el, yüz, göz, gelme, istivâ, sevme, gazab etme, gökte olma, yerde olma, üste olma vb. beşerî/cismanî özelliklerin Yüce Allah'a nispet edildiği ayetler olduğu görülür. Muhtevasında bu tür bir ifadeler barındıran ayetlere "sıfat ayetleri"; bu ayetlerin haber vermesi ile bilindiği için de bu özelliklere "haberî/semi'î sıfatlar" denilmiştir.¹³ Gerçek mana ve mahiyetleri kavranamadığı için bunlara "müteşâbih sıfatlar" adı da verilmiştir.¹⁴ Bu sıfatların bir kısmı Allah'ın zatına, bir kısmı fiillerine dair olduğundan bu kavramları zâtî-haberî ve fiilî-haberî diye alt başlıklara ayıranlar da olmuştur.¹⁵ Haberî sıfatların genel sıfatlar içerisindeki yerini tespit etmek bakımından şu noktayı belirtmek yerinde olacaktır. Kelamcılar öğretim kolaylığı sağlamak amacıyla genel olarak sıfatları zâtî (nefsî-selbî, subûtî), fiilî ve haberî olmak üzere üçe ayırırlar.¹⁶

Haberî sıfatların bir kısmı yalnız Kur'an-ı Kerim'de, bir kısmı yalnız hadislerde, bir kısmı ise hem Kur'an hem de hadislerde yer alır.¹⁷ Diğer taraftan bu sıfatlar naslarda kelime çeşidi olarak tek formda olmayıp fiil, isim ve zarf/edat şekillerinden görülebilir. Biraz daha detaylandırmak gerekirse, söz konusu naslarda: *merhamet etmek*,¹⁸ *sevmek (mehabbet)*,¹⁹ *kızmak (gadab)*,²⁰ *râzı olmak (rızâ)*²¹ gibi

¹¹ Mevlüt Özler, "İlahi İsim Ve Sıfatlar", *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker, 2015), 230.

¹² Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahîm (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1376/1957), 2/78; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/14.

¹³ Muhammed b. Abdulkarîm b. Ebî Bekr Ahmed Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Mehnâ - Ali Hasen Fâ'ûr (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1421/2001), 1/104; Özler, "İlahi isim ve sıfatlar", 238, 251; İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/101.

¹⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 47-48; İbrahim Çelik, "Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukatil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1987), 155.

¹⁵ Çelebi, "Sıfat", 37/105.

¹⁶ Çelebi, "Sıfat", 103-104; Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar", 239; Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 48.

¹⁷ Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar", 251.

¹⁸ Hûd 11/43,119; Yûsuf 12/53.

duygu bildiren; *istivâ*,²² *ityan*,²³ *meci*,²⁴ *firâğ*,²⁵ ve *bats*²⁶ gibi hareket/eylem ifade eden fiiller ile *yed/yedân/eydî*,²⁷ *vech*,²⁸ *ayn/a'yun*²⁹ gibi uzuv bildiren kelimeler ve *nefs*³⁰ gibi nitelikler Allah'a isnat edilir. Ayrıca, *yemîn*,³¹ *cenb*,³² *kurb/akrab*,³³ *fevk*,³⁴ *'inde*,³⁵ *me'a*³⁶ ve *ledün*³⁷ gibi konum/durum bildiren edatlar da Allah (c.c.) ile ilgili olarak naslarda yer alır. Bunlardan başka, *semâ'da olmak*, *arz'da olmak*³⁸ gibi bir mekânda bulunmayı ifade eden tabirler Allah (c.c.) hakkında kullanılır.³⁹ Özette duygu bildiren, hareket ifade eden fiiller; uzuv bildiren kelimeler veya yakınlık, beraberlik, üst, yan gibi, semada olmak, yerde olmak gibi aşkın varlık için düşünüle-meyecek hususlar ayetlerde Allah'a (c.c.) nisbet edilmektedir.⁴⁰

Haberi sıfatların bir bölümü, yukarıda da işaret edildiği gibi, hadislerde yer alır. Ayetler için yapılan isimlendirmesinin bir benzeri de hadisler için yapılmış; içerisinde antropomorfik ifadeler barındıran hadislerle *sıfat hadisleri* denilmiştir. Bu çeşit hadislerde yer alan haberi sıfatlardan bazıları şöyledir: *Nefs*,⁴¹ *parmak*,⁴² *el/sağ el*,⁴³ *ayak*,⁴⁴ *nüzul*,⁴⁵ *yaklaşma (kurb)*,⁴⁶ *sevinme (ferah)*,⁴⁷ *gülme (dihk)* ⁴⁸ gibi

→

¹⁹ Â-i İmrân 3/31; el-Mâide 5/54.

²⁰ en-Nisâ 4/93; el-Fetih 48/6; el-Mücâdele 58/14.

²¹ el-Mâide 5/119; et-Tevbe 9/100; Tâhâ 20/109.

²² el-Bakara 2/29; Fussilet, 41/11; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3; er-Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; el-Furkân, 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

²³ el-Bakara 2/210; el-En'âm 6/158; er-Ra'd 13/41; el-Enbiyâ 21/44.

²⁴ el-Fecr 89/22.

²⁵ er-Rahmân 55/31.

²⁶ el-Burûc 85/12.

²⁷ Â-i İmrân 3/73; el-Fetih 48/10; el-Hadîd 57/29; el-Mâide 5/64; Sâd 38/75; Yâsin 36/71.

²⁸ el-Bakara 2/115; el-En'âm 6/52; er-Ra'd 13/22; el-Kasas 28/88; er-Rûm 30/38, 39; er-Rahmân 55/27; el-İnşân 76/9; el-Leyl 92/19-20.

²⁹ Tâhâ 20/39; Hûd 11/37; el-Mü'minün 23/27; et-Tûr 52/48; el-Kamer 54/14.

³⁰ el-Mâide 5/116; Â-i İmrân 3/28.

³¹ ez-Zümer 39/67; el-Hâkka 69/45.

³² ez-Zümer 39/56.

³³ el-Bakara 2/186; el-Kâf 50/16.

³⁴ el-En'âm 6/18, 61; en-Nahl 16/50.

³⁵ el-Bakara 2/54; el-Enbiyâ 21/19.

³⁶ el-Hadîd 57/4.

³⁷ el-Kehf 18/65.

³⁸ el-En'âm 6/3; el-Mülk 67/17.

³⁹ Ayetlerin tasnifinde *el-Burhân* ve *el-İtkân* esas alınmıştır.

⁴⁰ bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/78-89; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/14-24.

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Tevhîd", 16.

⁴² Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâit Tüراسî'l- Arabî, ts.), "Kader", 3.

⁴³ İbn Hüzeyme Muhammed b. İshâk es-Sülemî, *Kitâbu't-tevhîd*, thk: Muhammed Halîl el-Herrâs (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 177; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Behrâm b. Abdussamed ed-Dârimî et-Temîmî es-Semerkindî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudî Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1412/2000), "Rü'yâ", 12; Tirmizî, "Zekât", 28; Buhârî, "Tevhîd", 6.

⁴⁴ Buhârî, "Tefsir", 282; Müslim, "Cennet", 13.

⁴⁵ Müslim, "Salatü'l-Müsafirîn", 24; Buhârî, "Tevhîd", 35. Diğer ayet ve hadislerle ilgili bk. Takiyyüddîn Abdülganî b. Abdülvâhid b. Ali b. Sürûr el-Hanbelî el-Makdisî, *Akidetu'l-Hâfiz Takiyyüddîn Abdülganî b. Abdülvâhid el-Makdisî*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Busayrî (Riyâd: Matâbiu'l-firdevs, 1411/1990), 44 vd.

⁴⁶ Buhârî, "Tevhîd", 15; Müslim, "Zikir", 2; "Tevbe", 1.

⁴⁷ Müslim, "Tevbe", 1.

⁴⁸ Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 10; Müslim, "Eşribe", 32; Müslim, "İman", 88; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*,

→

kelimelerin Allah ile ilgili olarak yer aldığı görülmektedir.⁴⁹

Ayet ve hadislerde yer alan bu ifadeler, sözlük anlamları itibarıyla yaratılmışlık özelliği ifade ettikleri için, Allah'a (c.c.) nispet edilmesi İslam'ın uluhiyyet anlayışıyla bağdaşmaz. Zira "Onun hiçbir dengi yoktur"⁵⁰ ve "Onun benzeri hiçbirşey yoktur"⁵¹ gibi ayetlerde ifade edildiği üzere Allah'ın (c.c.) bir varlığa benzemesi mümkün değildir. Ulûhiyetle ilgili bu muhkem hakikatler ışığında ayetlerdeki söz edilen müteşabih ifadelerin açıklanması zordur.

2. Sıfat ayetlerine yaklaşımlar

Ehl-i sünnet geleneğinde sıfat ayetlerini anlama konusunda selef ve halefe isnat edilen iki yaklaşım vardır.⁵² İlki, "müteşabihatın bir yorumu vardır; fakat itikadımızı teşbih ve ta'tîl'den uzak tutmak için biz bundan uzak dururuz" diyen selef yaklaşımı; ikincisi de, söz konusu nasların uygun bir şekilde tevil edilebileceği söyleyen halef anlayışıdır.⁵³

2.1 Selef metodu

Sözlükte, zaman itibarıyla önce gelmek, gelip geçmek, önce olmak, gelip geçmiş atalar ve akrabalar gibi anlamlara gelen selef (sülûf) kelimesi,⁵⁴ ıstılahta mezhebi taklit edilen ve yolundan gidilen kişi anlamlarına gelir.⁵⁵ Sıfat ayetlerini anlamadaki yolundan gidilen, metotları taklit edilen selef ise, "İnsanların en hayırlısı benim asrım, sonra onları takip edenler, sonra onların peşinden gelenlerdir"⁵⁶ hadisi çerçevesinde, "İlim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan ashâp ve tabîndir".⁵⁷ Bu tanım çerçevesinde selef neslinin zaman çizgisi üzerindeki yerini netleştirmek faydalı olacaktır. Son sahâbî kabul edilen Ebû't-Tüfeyl Âmir b. Vâsile 110/ 728 yılından vefat etmiştir. Tabiin nesli de ağırlıklı olarak 65-135 (684-752) yılları arasında yaşamıştır. Bu durumda selef dönemini hicri ikinci asrın

→

13: 303; Buhârî, "Cihâd", 28; Müslim, "İmâre", 35; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 45: 563; Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi (Kâhire: Mektebetü ibn Teymiye, 1415/1994), 9/159.

⁴⁹ Daha geniş bilgi için bk. Rabia Zahide Temiz, *İbn Huzeyme'nin Kitabı't-Tevhid Adlı Eseri ve Hadis İlmi Açısından Değeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 43. vd.

⁵⁰ el-İhlâs 112/4.

⁵¹ eş-Şûrâ 42/11.

⁵² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1979), 131.

⁵³ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/78; Binyamin Abrahamov, "The Bi-lâ Kayfa Doctrine and Its Foundations in Islamic Theology", *Arabica* 42/3 (1995), 365.

⁵⁴ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Ku'rân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1433/2011), "slf", 420; Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), "slf", 1/820; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasit* (Mısır: Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye, ts.), "slf", 493.

⁵⁵ Muhammed b. Ali et-Tehânevî, *Mevsu'atu keşşâfi ıstâlâhâtî'l-fünûn*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan Naşırûn, 1996), "slf", 1/968.

⁵⁶ Buhârî, "Şehâdât", 9; "Fedâilü's-sahâbe", 1; "Rikâk", 7; Müslim, "Fedâil", 212.

⁵⁷ M.Sait Özervarlı, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/399; Bk. Mehmet Baktır, "Müttekaddimun Selefiyye ve Metod Anlayışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/2 (Aralık 2004), 26-28.

yarısı ile sınırlandırmak yanlış olmayacaktır. Tabiîn dönemini son sahabinin vefatı ile başlatıp son tabiî kabul edilen Halef b. Halîfe'nin vefat ettiği 180/796 yılına kadar uzatanlar da vardır.⁵⁸ Bu kabule göre ise süre hicri 2. asrın dördüncü çeyreğine kadar uzamaktadır. Başka bir tanımda ise selef, "Mu'tezile, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye gibi kendilerine has bir metodolojileri olan itikadî fırkaların ortaya çıkışından önceki dönemde yer alan nesil" diye tarif edilir.⁵⁹

Benimsedikleri metod dikkate alınarak yapılan tarifte ise selef, "naslardaki müteşabihatı teşbih ve teccime düşme endişesiyle te'vil etmeden olduğu gibi kabul eden Ehl-i sünnet-i hâssa" şeklinde tarif edilir.⁶⁰ Kendilerine hadislere verdikleri önem ve hadis nakliyle uğraşmaları nedeniye Ashâb-ı hadis veya Ehl-i hadis, Eseriyye veya Ehl-i eser; Allah'ın haberi sıfatlarını te'vil etmeyip olduğu gibi kabul ettikleri için Sıfatiyye veya İsbatiyye, Mu'tezile vb. fırkalardan ayırmak için sünni ve diğer sünnilerden ayırmak için de Ehl-i sünnet-i hâssa isimleri verilmiştir.⁶¹

Selef kelimesinin ismi mensubu olan *Selefiyye* kavramı ise, selef nesli olarak bilinen şahıslarca benimsenen ve temsil edilen yol ve yöntemi, yani onların temsil ettiği ekolü ifade eder. Başka bir anlatımla selef kişilerin, belli bir dönemde yaşayanların ortak adı olurken, selefiyye ekolün adı olmaktadır. Ekolü oluşturanlara selef; onların temsil ettiği düşünce ekolüne ise selefiyye denilmektedir.⁶²

Selef nesli mütekaddimin ve müteahhirin olmak üzere ikiye döneme ayıranlar olmuştur.⁶³ Sahabe ve tabiûn nesli, müçtehid mezhep imamaları, ilk dönemdeki büyük fakihler ve muhaddisler ilk kısmı oluşturur. Hasan Basrî (ö.110/728), Ebû Hanife (ö.150/767), Ma'mer b. Râşid (ö.153/770), el-Evzaî (ö.157/774), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve Ebû Cafer et-Tahâvî (ö.321/933) gibi isimler ilk dönem mensuplarından bazılarıdır. İbn Kudame (ö.620/1223), İbn Teymiyye (ö.728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), İbnü'l-Vezîr (ö.840/1436), Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö.1250/1834) son dönem ileri gelen selef âlimlerinden bazılarıdır.⁶⁴ İkinci grubu yeni selefiyye olarak isimlendirenler de vardır.⁶⁵

Araştırmacılara göre hicri ilk üç asırda İslam dünyasına selef akidesi hâkim olmuştur. Eş'arîlik ve Maturîdilik gibi ehl-i sünnet mezheplerinin yayılmasıyla doğru orantılı olarak selef akidesi etkinliğini kaybetmiş; müntesipleri olmaya devam etse de sayısı giderek azalmıştır.⁶⁶ Burada şu hususun da altı çizilmelidir ki her

⁵⁸ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/494; Arif Ulu, "Tâbiîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/328-329; Nuredin Turgay, "Tâbiûn", *Şâmil İslam Ansiklopedisi* (Erişim 16 Temmuz 2019).

⁵⁹ Mevlüt Özler, "Ehl-i Sünnet", *Kelam* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 96.

⁶⁰ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş* (Ankara: Damla Yayınevi, 2016), 115.

⁶¹ Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Mehnâ - Ali Hasen Fâ'ur, (Beyrût: Dârul-Ma'rife, 1421/200), 1/104; Baktr, "Mütekaddimin Selefiyye ve Metod Anlayışı", 28; Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 128.

⁶² Modern Selefilik için bk. Özervarlı, "Selefiyye", 36/401-402.

⁶³ Özler, "Selefiyye", 105; Topaloğlu, *Kelama İlmine Giriş*, 84-85.

⁶⁴ Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 128; Özler, "Selefiyye", 106.

⁶⁵ H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/110.

⁶⁶ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 115, 145; Özler, "Selefiyye", 116.

devirde değişik fikhî mezheplere bağlı bazı âlimlerden itikadi konularda selef akidesini benimseyenler görülmüştür. Bu konuda en bilindik örnek amelde hanefî, itikadî konularda ise selefi olan Ebû Cafer et-Tahâvî'dir.⁶⁷

Her ne kadar kendisi Eş'arî olsa da Gazzâlî, İlcâmü'l-avâm adlı eserinde selef mezhebinin özelliklerini özetler. Konuyu güzel hülâsa etmesi ve maksadı açıklaması bakımlarından biz de bu özeti sunmayı uygun görüyoruz. Gazzâlî'ye göre, naslarda yer alan müteşabih konularda takınılacak tavır takdîs, yani Allah'ı cisim gibi gösterecek tasvirlerden uzak durmak; tasdîk, yani Hz. Peygamber'in bildirdiği her şeyi tam bir teslimiyetle tasdîk etmek; aczi itiraf, yani kavranması zor olan meselelerde acziyet ve eksikliği kabullenmek; sükût, yani künhüne vakıf olunamayacak konularda gereksiz sorular sormamak; imsak, yani manası anlaşılmayan lafızlar üzerinde akli tasarruf ve yorumlar yapmamak; keff, yani müteşabihat ile zihnen dahi meşgul olmamak, onlar üzerinde düşünmemek; son olarak da marifet ehline teslim olmak, yani ilimde derinleşmiş kimselerin rehberliğine güvenerek, avamdan olan kişinin, kendine kapalı görünen müteşabih nasların herkese kapalı olduğunu zannetmemesi ve Hz. Peygamber ile büyük din bilginlerinin kendisinin bilemediği şeyleri bilebileceklerini kabul etmek.⁶⁸

Çalışmanın bu kısmında selefın sıfat ayetleri hakkındaki tutumlarını gösteren rivayetlerden örnekler vermek istiyoruz.⁶⁹

Öncelikle şunu zikretmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in müteşabih ayetlere tâbi olanlardan sakınmayla ilgili uyarıları olmuştur. Bunlardan birinde Hz. Peygamber Âl-i İmrân 7. ayeti okuduktan sonra şöyle demiştir: إذا رأيتم الذين يتبعون ما تشابه منه "Kur'an'ın müteşabihatına uyanları görürseniz onlardan sakınınız. Zira Allah Telala'nın 'kalplerinden eğrilikten' söz ettiği kimseler bunlardır."⁷⁰

İbn Subeyğ adında biri Medine'ye gelip Kur'an'ın müteşabihatı hakkında sualler soruyormuş. Bunu haber alan Hz. Ömer (ö. 23/644) onu çağırıp, yaş hurma dallarıyla başını kanatıncaya kadar darp etmiş. Zihnindeki şüphelerin dağıldığını ifade eden bu kişiyi Medine'den memleketine göndermiş. Bölgenin yetkilisi Ebu Musa el-Eşarî'den (ö. 44/664) şahsın tecrit edilmesini istemiş.⁷¹ Dârimî'nin aktardığına göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Kur'an'ın müteşâbihatı hakkında sizinle mücadele edecek insanlar gelecektir. Bunların söylediklerini sünnetle tartın. Zira

⁶⁷ Özler, "Selefiyye", 106.

⁶⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-kelâm*, (Lübân: Dâru'l-minhâc, 1439/2017), 112-113; Topaloğlu, *Kelâm İlmîne Giriş*, 116-117; Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihatı Üzerine* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 131; Baktır, "Mütekaddimun Selefiyye ve Metod Anlayışı", 29.

⁶⁹ bk. Zerkeşi, *el-Burhan*, 2/78.

⁷⁰ Buhârî, "Tefsîr", 58; Müslim, "İlim", 1; Tirmizî, "Tefsîr", 4; Dârimî, "İlim", 4; Ebû Dâvud, "Sünnet", 2.

⁷¹ Dârimî, "İlim", 4; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/8; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 131. Dârimî'nin aynı bâbda naklettiği diğer rivayetlerde bu şahsın aslen Iraklı olduğu; askerlerin arasında müteşabihatla ilgili konuştuğu; bu davranışı nedeniyle Amr b. 'Âs tarafından Mısır'dan Medine'ye, halife Ömer'e gönderildiği; Medine'de bir süre tutulduğu, aklındaki şeylerin zâil olduğunu söylemesinden sonra memleketine gitmesine izin verildiği; insanlarla görüşmesinin yasaklandığı; bilahere sonra bu yasağın kaldırıldığı gibi bilgiler de yer alır. bk. Dârimî, "İlim", 4.

ashâb-ı sünen Allah'ın kitabını en iyi bilen kişilerdir".⁷²

Tebe-i tabînin ileri gelenlerinden İmam Malik'e (ö. 179/795) istiva hakkında soru sorulunca: "İstiva malumdur, keyfiyeti ise meçhuldür. Ona iman etmek gereklidir, hakkında soru sormak ise bid'attir" demiştir.⁷³ Süfyan es-Sevrî'ye (ö. 198/778) de kendisine istivâ ayeti sorulduğunda, *لَمْ اَسْتَوِيَ اِلَى السَّمَاءِ* ayetinden ne anlıyorsa *عَلَى الرَّحْمَنِ عَلَى الْعَرْشِ اَسْتَوِيَ* ayetinden de aynı şeyi anladığını söylemiştir.⁷⁴ Evzâî'ye (ö.157/774) de aynı ayetin, Tâhâ 5, tefsiri sorulduğunda ayeti tekrarlamış ve soru sahibini sapıklıkla suçlamıştır.⁷⁵ İbn-i Raheveyh'e (ö. 238/853) istivâyla ilgili olarak "Allah (c.c.) oturur mu, yoksa ayakta mıdır?" diye sorulunca, "O ayakta durmaktan usanmaz ki otursun, oturmaktan usanmaz ki ayağa kalsın, (oturmak ve kalkmak insanla alakalı olduğundan) bu soruyu asıl sana sormak lazım" demiştir.⁷⁶

Tabakat müelliflerinin çoğunluğu tarafından tebe-i tâbiînden; bir kısmı tarafından ise tabiînden sayılan⁷⁷ Ebû Hanife'nin (ö.150/767) şu ifadelerine burada yer vermek uygun olacaktır:

*"O'nun eli, yüzü, nefsi vardır. Nitekim Kur'an'da bunlar ("Yed, vech, nefis" kelimeleleriyle) zikir edilmiştir. Fakat Allah-ü Teâlâ'nın Kur'an'da beyan buyurduğu bu yüz, bu el ve bu nefsdan her biri O'nun, keyfiyeti bizce asla bilinmeyen sıfatlarıdır. (Yoksa sonradan gelmiş bazı kelimelerin dedikleri vech ile) "O'nun eli kudretidir, yâhud ni'metidir" denilemez. Zirâ bunda (O'nun) sıfat(ın)ı ibtal etmek (hükümsüz bırakmak tehlikesi) vardır ve bu, "Kaderiyye" ve "Mu'tezile"nin sözüdür. Şu kadar ki "O'nun eli keyfiyetsiz sıfattır. Gazabı, rızası keyfiyetsiz sıfatların iki sıfattır" (diyebiliriz)."*⁷⁸

Ebu Hanife'den yaklaşık birbuçuk asır sonra vefat eden müfessir Taberî (ö. 310/923) ise bu konuyu şöyle özetler:

"Ayetlerde haber verilenin dışında, Allah'a isnad edilen mecî, ityân ve nüzûl gibi konuların mahiyetini, niteliğini biz bilemeyiz. Yüce Allah'ın kendisinin veya bir resulünün haber vermesi dışında hiç kimse için bu konuda yorum yapmak caiz değildir. Nitekim Allah'ın isim ve sıfatları konusunda çıkarım yoluyla bir şeyler söylemek hiç kimseye caiz değildir."⁷⁹

⁷² Dârimî, "İlim", 1.

⁷³ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/78. Zerkeşi, Ümmü Seleme'den de benzer bir nakilde bulunur. bk., *el-Burhân*, 2/78. Ancak Ebu'l-Eşbâl Hasen ez-Züheyrî'ye ait, *Şerhu Sahîh-i Müslim*, 3/7, dışında Ümmü Seleme'den gelen böyle bir nakle raslanmamıştır.

⁷⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/78.

⁷⁵ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2: 78.

⁷⁶ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2: 78.

⁷⁷ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebu Hanife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/132.

⁷⁸ Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanife, *Fıkh-ı Ekber*, trc. Hasan Basri Çantay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982), 8.

⁷⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, ts.), 3/610.

2.2. Halef metodu

Halef, sözlükte ivaz, bedel, hayırlı evlat; sonradan gelenler, birinin ardından gelip onun makamına geçen kimse, ardıl gibi anlamlara gelir.⁸⁰ Istılahta ise selef'in yerine geçen nesilleri ifade eder. Başka bir anlatımla, Ehl-i sünnet çizgisinde te'vilden uzak duran selef neslinin yerini alan, sıfat ayetlerini te'vil eden Mâtürîdîliği ve Eş'arîliği temsil eden şahısları ifade eder. Gazzâlî (ö. 505/1111) orta nokta olmak üzere, mütekaddimin ve müteahhirin olarak iki grupta değerlendirenler vardır. Halef metodu da bu zümrelerin benimsediği metod olan te'vil yolunu ifade eder.

Halef anlayışının gelişiminin tarihi arka planına bakıldığında, şöyle bir durumla karşılaşılır. Abbasi halifelerinden sırasıyla 813-833 yıllarında Me'mûn; 833-842 yıllarında Mu'tasım ve 842-847 yıllarında Vâsık dönemlerinde Mu'tezile bizzat devlet tarafından desteklenmiş, ilkeleri topluma resmi yollardan kabul ettirilme cihetine gidilmiştir. Tenzîh düşüncesinden hareketle Kur'an ve hadiste teşbih ifade eden bütün sözleri akılcı bir yaklaşımla açıklamaya çalışmaları ilahi sıfatları inkâr etmek gibi bir görüntü oluşmasına neden olmuştur.⁸¹ Hatta bu yaklaşımdan dolayı kendilerine, sıfatları inkâr edenler anlamında *muattıla*, adı verilmiştir.⁸² Yaklaşık 35 yıl süren bu sürece "*Mihne olayı*" denilmiştir. İşte bu süreçte Mutezileye karşı yürüttüğü mücadele nedeniyle sünni kesimin doğal lideri konumuna yükselen Ahmed b. Hanbel önderliğinde yapılan mücadele yöntemi, zihinlerinde şüphe taşıyanlara ve İslam hakkında ön yargılı olan kesimlere karşı başarılı olamamıştır. Bundan dolayı hicri 3. asrın başlarında İbn Küllâb (ö. 240/854) ve Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/858) gibi şahısların öncüsü oldukları bir süreç başlamıştır. Süreç içerisinde Mu'tezilî gelenekten gelen Ebu'l-Hasen Eş'arî (ö. 324/936) ortaya çıkmış ve söz konusu gelenekten edindiği tecrübe ve birikimi Ehl-i hadîsin inanç değerlerini savunmada kullanmıştır. Irak ve Horasan bölgesinde Eş'arî'nin yaptığını Maveraûnnehir'de imam Mâtürîdî (ö. 333/944) yapmıştır. Böylece ilk olarak Mu'tezile tarafından kullanılan te'vil yöntemi, ehl-i sünnet'e mensup alimlerce de benimsenip kullanılmıştır.⁸³

Te'vil geleneğinin ortaya çıkmasına etki eden nedenlerden birisi de selef akidesinin hâkim olduğu dönemlerde, selefin teşbih endişesiyle te'vilden kaçışını ve müteşabihâtı zahiri üzere bırakışını yanlış anlayanlar olmuştur. Bunlar arasında aşırı gidenlerin bulunduğu da bilinmektedir. Örneğin, Allah'a insan gibi maddi bir şekil ve suret tayin edenler; vücut yapısı ve boyu hakkında konuşanlar; Arş'ın üzerine oturup ayaklarını Kürsî üzerine koyduğunu söyleyenler çıkmıştır. Bir tarafta mu'tezilenin sıfatlar konusundaki tutumu ve yaşanan mihne süreci; öte yandan bu kabil aşırılıklar nedeniyle halef uleması haberi sıfatların delalet ettikleri manaları açıklama gereği duymuşlardır.⁸⁴ Müteşabihât üzerinde düşünen akılları tatmin

⁸⁰ Râgıb, *Müfredât*, 294; Firûzâbâdî, "hlf", 1/807; İbrahim Mustafa vdğr., "hlf", 297.

⁸¹ Çağfer Karadaş, "Eş'arî Kelam Okulu", *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 111.

⁸² Şehristani, *el-Milel*, 104.

⁸³ Karadaş, "Eş'arî Kelam Okulu", 111-112; Topaloğlu, *Kelama İlmine Giriş*, 86.

⁸⁴ Özler, "İlahi İsim Ve Sıfatlar", 254.

edecek açıklamalar ortaya koymak; ayrıca İslamiyetin uluhiyyet akidesini bozmaya çalışan art niyetli kimselerin bu sıfatlara gelişigüzel mana vermelerinin önüne geçmek gibi amaçlarla, içerisinde haberi sıfatları barındıran nasları te'vil etmişlerdir.⁸⁵

Halef ekolünce haberi sıfatlar bağlamında yapılan te'vilin mahiyetinden söz etmek de yerinde olacaktır. Halef âlimleri haberi sıfat olarak naslarda yer alan bir kelimeyi, lafzın zahir manasında değil de; hakiki mana ile mecazî anlam arasında yakınlık sağlayan bir delilin bulunmasını göz önünde bulundurarak sözkonusu kelimeyi, Kitap ve Sünnetin ruhuna, akli delillere, sözlük ve dilbilim kurallarına uygun olarak muhtemel bulunduğu başka bir manada kullanmışlardır. Bu bağlamda haberi sıfatlara, hakiki değil, mecazî anlamlar verilmiştir.⁸⁶ Örneğin, "Gerçeği bilen yalnız Allah'tır" diyerek istivâ'ya, "hükümranlık", "istikrâr", "istilâ", "suâd", "i'tidâl"; Allah'ın gelmesine (ityân), emrinin gelmesi; üstünlüğü'ne (fevk) yön değil, yücelik; cenb'e "hak", vech'e "zât", ayn'e "inayet" ve "ilim", yed'e "kudret", nef's'e "ukubet", nüzûl'e "rahmet" gibi anlamlar vermek suretiyle bu sıfatları te'vil etmişlerdir.⁸⁷

Halef mezhebine mensup âlimlerin sıfat ayetleriyle ilgili şu konularda ittifa-kından söz edilir:

1) Bu kabil ayetlere zahir anlamları verilemez. Çünkü zahir anlamlar muhkem ayetlerle çeliştiğinden Şârî tarafından murâd edilmiş olamaz.

2) Müteşabih ayetlerle ilgili İslam'a yönelik saldırılar olduğundan şüpheleri gidermek ve saldırıları etkisiz kılmak için yorum yapmak gereklidir.

3) Bir müteşabih ayetin bir tek yorumu varsa bu yorumda birleşmek gereklidir. Örneğin وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (Hadid, 57/4) ayetinden Allah (c.c.)'in zatıyla kullarının yanında olduğunun anlaşılması muhaldir. Bu durumda üzerinde ittifak edilen tek yorum, "Allah'ın kullarını ilmiyle, işitmesi, görmesi, kudret ve iradesiyle kuşatmış olması" şeklinde yapılan yorumdur.⁸⁸

İsmail Cerrahoğlu bu mezhebin İmam'ül-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve onun takipçilerine nisbet edildiğini söylemektedir.⁸⁹ İbnü'l-Cevzî ve Kadı Ebû Ya'lâ'dan yapılan nakillerde Ahmed b. Hanbel gibi selefi görüşün müessisi kabul edilen zatın bile أَوْ يَأْتِي رَبِّكَ أَوْ يَأْتِي رَبِّكَ ayetini delil getirerek "*Rabbinin gelmesini*", "*Rabbi'nin emrinin gelmesi*" olarak te'vil ettiği bilgisi yer almaktadır.⁹⁰ Hz. Ali, İbn Mes'ud ve İbn Abbas gibi sahabilerin de te'vile cevaz verdikleri nakledilir.⁹¹

Burada te'vile cevaz verenlerin müteşabihata yaklaşımlarına da değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi müteşabihlik "manaları bilinmeyen yahut herhan-

⁸⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 131-132; Çelebi, "Sıfat", 37/102.

⁸⁶ Çelebi, "Sıfat", 37: 105; Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar", 255.

⁸⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 131, 132; Çelebi, "Sıfat", 37/102; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/78. bk. Taberi, *Camiu'l-beyan*, 3/610.

⁸⁸ Zerkânî, *Menâhil*, 1/306. bk. Çelebi, "Sıfat", 37/105.

⁸⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 131.

⁹⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/78.

⁹¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/78.

gi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan ya da birden çok manaya ihtimali olup, bu manalardan birisini tercihte zorluk söz konusu olan ayet, kelime ya da harfler” diye tarif edilmektedir.⁹² Bu çerçevede sıfat ayetleri, kapalılığın sadece manada bulunduğu müteşabihat kısımdan sayılmaktadır.⁹³ Zira sıfat ayetlerinde yer alan kelimelerin her ne kadar sözlük anlamları bilinse bile, zât-ı ulûhiyyete taluk eden anlamları bilinmemektedir.

Halefin müteşabihati yorumlaması bağlamında üzerinde durulması gereken bir başka konu da Âl-i İmrân suresi 7. ayettir. Bu ayette müteşabihatın te’vili yasaklanmakta, onun te’vili peşine düşenlerin kalplerinde eğrilik bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki bu görüş sahiplerine göre ayetteki yasak mutlak olarak anlaşılmalıdır. Onlara göre caiz olmayan te’vil, gönülleri sapkın, niyetleri kötü olanların fitne ve fesat çıkarmak amacıyla yapmak istedikleri tevîl ile sınırlıdır.⁹⁴ Hem de sözkonusu ayet iki şekilde anlaşılmaya da uygundur. Şöyle ki:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

Ayette secavend durağı *إِلَّا اللَّهُ* cümlesinin sonuna, Lafzatullah’ın üzerinde olursa *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا* istinafiye olur. *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* cümlecigi mübteda, *يَقُولُونَ* ile başlayan cümle de onun haberi olur ve ayet şöyle bir anlam kazanır: “İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. Ancak durak *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* kısmında yer alan, “ilm” kelimesinin üzerinde olursa bu durumda *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* cümlecığının başındaki *و* atıf edatı olur, *وَالرَّاسِخُونَ* kelimesi *اللَّهُ* Lafzatullah’a atfedilir ve ayetin anlamı da şöyle olur: “Oysa onun gerçek manasını ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir.” Bu ikinci ihtimali destekleyen rivayetler de vardır. Örneğin tabîin müfessirlerinden Mücâhid’e nisbet edilen tefsirde bunu teyit eden şöyle bir ifadeye rastlanır: *عَنْ مُجَاهِدٍ، وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ قَالَ: "يَعْلَمُونَ تَأْوِيلَهُ أَوْ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا"*. Mücâhid’ten nakledildiğine göre, ilimde derinleşmiş olanlar müteşabihatın anlamını bilirler ve “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler.⁹⁵ Sonuç olarak, ayete yukarıda açıklanan ilk şekilde mana verildiğinde müteşabihati sadece Allah’ın bileceği anlamı çıkarken; ikinci ihtimalde, ilimde derinlik sahibi olanların da müteşabihati bile-

⁹² Suyûtî, *el- İtkân*, 3/4-5; Zerkânî, *Menâhil*, 2/272-273; Demirci, *Tefsir Usulü*, 154.

⁹³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/78; Suyûtî, *el- İtkân*, 3/14; Zerkânî, *Menâhil*, 2/278; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 131.

⁹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 132.

⁹⁵ Mücahid b. Cebr el-Mekki el-Kuraşî el-Mahzûmî, *Tefsiru Mücahid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebü’n-Nil (Mısır: Dâru’l-Fikri’l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989), 249.

ceği anlaşılmaktadır.⁹⁶

Bu ihtimallerin günümüzde mushaflara yansıdığı da görülmektedir. Örneğin ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan ya da basımı onaylanan mushaflarda وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ cümlesinin sonundaki lafzatullah'ın üzerindeki durmanın lâzım olduğunu, geçilirse anlamın bozulacağını ifade eden (م) durağı vardır. Ancak Suudi Arabistan Melik Fahd Kur'an Külliyesince yayımlanan mushafta ise durmamının evlâ olduğunu ifade eden vakf-ı câiz (قلى) işareti olduğu görülmektedir.

3.Sıfat Ayetlerinin Bazı Türkçe Çeviri Örnekleri

Çalışmanın bu bölümünde ülkemizde kurumlar ve şahıslar tarafından yapılmış on bir adet mealde sıfat ayetlerinin Türkçe çevirilerinde hangi usulün benimsendiği incelenecektir. Diğer bir ifadeyle çeviriler selef usulüne göre metinde geçtiği şekliyle yorumsuz olarak mı; yoksa halef metoduna, yani te'vîl edilerek mi çevrilmiştir; ya da her iki metot mezc edilerek başka bir yol mu izlenmiştir? Kur'an'da geçen sıfat ayetlerinin tamamının incelenmesi makale sınırlarını aşacağından, örnek olarak seçilen yedi ayet üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Çalışmada incelenen mealler çevirenlerinin/kurumların ismine izafetle şunlardır:

- 1) Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır meali⁹⁷ (EHY),
- 2) Diyanet Kur'an Yolu meali⁹⁸ (KYM),
- 3) Süleyman Ateş meali⁹⁹ (SAT),
- 4) Salih Akdemir meali¹⁰⁰ (SAK),
- 5) Mustafa Öztürk meali¹⁰¹ (MÖ),
- 6) Yaşar Kandemir, Halit Zavalı, Ümit Şimşek meali¹⁰²(YK),
- 7) Muhammed Esed meali¹⁰³ (ME),
- 8) Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi¹⁰⁴ (RF),
- 9) Ruhü'l-Beyan tefsiri meali¹⁰⁵ (RB),
- 10) Hasan Tahsin Feyizli meali¹⁰⁶ (HTF),

⁹⁶ Mennâ el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986), 217.

⁹⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1982).

⁹⁸ Hayrettin Karaman vdğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014).

⁹⁹ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.).

¹⁰⁰ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).

¹⁰¹ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).

¹⁰² Mehmet Yaşar Kandemir vdğr., *Âyet ve Hadsislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, ed. Muhammed Abay (İstanbul: İFAV, 2017).

¹⁰³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, trc. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, 8. baskı (İstanbul: İşaret yayınları, 2013).

¹⁰⁴ Heyet (Mahmud Ustaosmanoğlu riyasetinde), *Kur'an-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi* (İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2015). Aynı heyet tarafından hazırlanan *Ruhu'l-Furkân* adlı tefsirin baş harfleri, kısaltma harfleri olarak tercih edilmiştir.

¹⁰⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, trc. Heyet (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005-2016).

11) Mustafa İslamoğlu meali¹⁰⁷ (Mİ) kısaltmalarıyla gösterilecektir.

İlgili ayetlerin meallerinin yazımında alıntı yapılan kaynağın imla şekli ay-
nen muhafaza edilmiştir.

3.1 İtyân ve Mecî

1-İtyân

İtyân, sözlükte kolay bir şekilde gelmek anlamındadır. Söz konusu gelme bizzât olabileceği gibi, iş ve tedbirle de olabilir.¹⁰⁸ Ayetlerde bu kökten türeyen fiiller insanlara ve meleklerle isnat edilmenin yanında Allah (c.c.)'a/Rabb'e de nispet edilir. Örneğin Bakara 2/210 *فَأَتَى اللَّهَ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ*; Nahl 16/26 *هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ* 13/41 ve Enbiya 21/44 *أَطْرَافَهَا مِنْ أَنْفُسِهَا*; En'âm 6/158 *هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ* ayetlerinde lafazatullah'a, biz zamirine ve rabbe isnat edilir; ayrıca Nahl 16/1 *أَتَى أَمْرُ اللَّهِ* ayetinde ise gelme eylemi Allah'ın emri'ne isnat edilir.

İncelenecek ayette söz edilen *Allah'ın gelmesi* hakkında, selef ekolüne mensup müfessirler hiçbir yorum yapmazlar. Allah kendisini nasıl zikrediliyorsa öyledir, Allah'ın ayette kendi hakkında söylediğinin dışında bir şey söylemek câiz değildir derler.¹⁰⁹ Te'vilci ekol mensupları ise ayetle ilgili şu yorumları yaparlar:

1) Birinin bir mekândan diğerine gelmesi, intikal etmesi ne anlam ifade ediyorsa Allah'ın gelmesi de bunun benzeridir, aynı şeyi ifade eder.

2) Ayette kastedilen *Allah'ın gelmesi* değil *O'nun emrinin gelmesidir*. Bu söz Arapların *قد حشينا أن يأتينا بنو أمية Ümeyye oğullarının bize gelmesinden korktuk* sözüne benzer. Bu sözleriyle bizatihi gelmeyi değil, *hükümlerinin/hâkimiyetlerinin gelmesini* kastedilir.

3) Bir diğer yorum ise ayette kastedilen anlam *O'nun bizzat gelemsi* değil *sevabının, hesabının ve azabının gelmesidir*. Bu da Arapların *قطع الوالي اللص أو ضربه vali hırsızın (elini) kesti, veya onu dövdü* sözlerine benzer. Eylem vâliye isnat edilse de aslında yardımcıları kastedilir.¹¹⁰

Bu yorumlardan da açıkça görüleceği gibi selef, ayetin zahiri ne diyorsa odur, daha ileri bir şey söylemek mümkün değildir derken; yorumcu yaklaşım

→

¹⁰⁶ Hasan Tahsin Feyizli, *Fezû'l-Furkan* (İstanbul: Server Yayınları, 2017).

¹⁰⁷ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçleri Meal-Tefsir* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017).

¹⁰⁸ Râgıb, "ety", 294; Firûzâbâdî, "ety", 1/1257.

¹⁰⁹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâta (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 1/180; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 4/265.

¹¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, 4/265; Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407), 1/253; Nâsîrüddîn Ebû Saïd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşî (Beirut: İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 1/134.

mensupları kimi Allah'ın gelmesini insanların fiillerine benzeterek; bir kısmı da Arap dilindeki kullanımları örnek göstererek te'vil etmektedirler.

Örnek olarak, gelme fiilinin Allah'a isnat edilerek ilk geçtiği yer olan Bakara 2/210 هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ayetinin çevirisine bakacağız.

Mealler:

(EHY): “Onlar sade gözetiyorlar ki Allah buluttan gölgelikler içinde meleklerle geliversin de kendilerine iş bitiriliversin. Hâlbuki bütün işler Allah'a götürülür.”

(KYM): “Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!”

(SAT): “Onlar, ille buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler tekrar Allah'a döndürülüp götürülecektir.”

(SAK): “Onlar, ilahi takdir kesinleştiği halde, yine de Allah'ın ve meleklerin, bulut gölgeleri içinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar. [Sonunda] bütün işler, Allah'a döndürülecektir.”

(MÖ): “Belli ki onlar iman etmek için ille de Allah'ın meleklerle birlikte bulut katmanları arasından çıkıp gelmesini bekliyorlar. Halbuki böyle bir durumda Allah'ın azap hükmü gerçekleşeceği için onların işi bitirilmiş olur.”

(YK): “Yoksa bu kimseler, Allah'ın meleklerle birlikte bulutların gölgeleri arasından çıkıp yanlarına gelmesini ve böylece defterlerinin dürülürmesini mi bekliyorlar? Zaten sonunda bütün işler Allah'a dönecektir.”

(ME): “Bu insanlar, Allah'ın, Kendisini bulutların gölgeleri arasından meleklerle birlikte onlara göstermesini mi bekliyorlar? Ama [o zaman] her şeye karar verilmiş ve her şey Allah'a döndürülmüş olurdu.”

(RF): “O (İslam'a girmeyip kâfir ola)nlar (kıyamet günü belirecek) gölge yapan birtakım bulutlar içinde Allâh'ın (cezasının, azapla görevli) meleklerle birlikte kendilerine gelmesinden ve o (helak edilme) iş(lerin)in bitirilmiş olmasından başka bir şey beklemiyorlar: (Hakikat tüm işler Allah-u Te'âlâ'ya âittir. Dünyada bazı işler kulların elinde gibi görünüyorsa da âhirette) bütün işler ancak Allah'a döndürülecektir.”

(RB): “Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler? Halbuki iş bitirilmiştir. (Allah nizamı değişmez.) Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür.”

(HTF): “Onlar (Kur'an/İslam'a karşı olup şeytana uyanlar), ille de bulut gölgeleri içinde kendilerine Allah'ın (azabının) ve (azap için) meleklerin gelmesini ve (helak olup gitmeleri ile) işin bitirilmesini mi bekliyorlar? (Bütün) işler ancak Allah'a döndürülür (her şey O'nun iradesi yönünde olup biter).”

(Mİ): “Onlar, Allah'ın meleklerle birlikte bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini mi gözlüyorlar. Bu durumda iş bitirilmiş olurdu. Nihayet bütün işler (he sap için) Allah'a döndürülür.”

Değerlendirme:

Ayette yer alan *أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ* cümlesi ve *يَأْتِي* fiiline:

EHY meali "...Allah buluttan gölgelikler içinde meleklerle geliversin...", KYM "Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini..."; SAT meali, "buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini..."; SAK meali, "Allah'ın ve meleklerin, bulut gölgeleri içinde kendilerine gelmesini..."; MÖ meali, "Allah'ın meleklerle birlikte bulut katmanları arasından çıkıp gelmesini"; YK meali, "Allah'ın meleklerle birlikte bulutların gölgeleri arasından çıkıp yanlarına gelmesini"; RB meali "buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini..." ve Mİ meali "Allah'ın meleklerle birlikte bulutların gölgeleri arasından çıkagelmesini...", meal-lerini verirler.

ME ise "Allah'ın, Kendisini bulutların gölgeleri arasından meleklerle birlikte onlara göstermesini..." çevirisini yapar.

RF ayeti "O (İslam'a girmeyip kâfir ola)nlar (kıyamet günü belirecek) gölge yapan birtakım bulutlar içinde Allâh'ın (cezasının, azapla görevli) meleklerle birlikte kendilerine gelmesinden..." şeklinde çevirirken HTF meali ise "bulut gölgeleri içinde kendilerine Allah'ın (azabının) ve (azap için) meleklerin gelmesini"; şekillerinde çevirirler.

Meallerin değerlendirilmesinde görülmektedir ki birinci gruptaki meallerde literal/lafzî çeviriyi benimseyerek ayeti kelimelerin sözlük anlamlarıyla çevirmişler, gelmenin nasıl olduğunu açıklamadıkları gibi ona mecazî bir anlam da yüklemişlerdir.

Esed mealinde ise "*O'nun gelmesi*"ne "*Allah'ın, Kendisini onlara göstermesi*" anlamı verilmiştir. Esed'in ayete mecazî anlam verdiği görülmektedir.

Son iki mealde ise parantez içi ilavelerle Allah'ın gelmesinin "*Allâh'ın (cezasının)*" ve "*Allah'ın (azabının)*" gelmesi olduğu söylenmektedir.

Bu çevirilere bakıldığında birinci gruptaki meallerin selef metoduna uygun olduklarını söylemek mümkündür. İkinci ve üçüncü gruptaki meallerin ise ayete mecazî anlam vermek veya ilave yapmak suretiyle yorumladıkları, başka bir ifadeyle halef metoduna uygun olduklarını söylemek mümkündür.

2 Mecî

Mecî de sözlükte, ityân gibi, gelmek anlamındadır. Ancak ityân'dan daha geneldir.¹¹¹ Bu kökten türeyen *جَاءَ* fiili Hûd 11/40 *جَاءَ أَمْرُنَا*; Gâfir 40/78 ve Hadîd 57/14 *جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ*; Kehf 18/98 *جَاءَ وَعْدُ رَبِّي*; A'râf 7/43 *جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا*; Hûd 11/69, 77 ve Ankebût 29/31 *جَاءَتْ رُسُلُنَا* şekillerinde Allah (c.c.) ile alakalı hususlara isnat edilirken, Fecr 89/22 *وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا* ayetinde direk olarak Rabb'e isnat edilir.

Allah'ın mecî'i bazı tefsirlerde yorumsuz olarak, O'nun ahirette gelmesi,

¹¹¹ Râgıb, "Mecî", 212; Fîrûzâbâdî, "Mecî", 1/36.

نَزَلَ الْجِبَابُ فِي ظُلْمٍ (Ahirette) *Yüce Allah (hesap görmek üzere) gelir*¹¹² ve فِي الْجِبَابِ فِي ظُلْمٍ (Ahirette) *bulut ve meleklerden oluşan gölge içinde (hesap görmek üzere) iner*¹¹³ şeklinde tefsir edilirken Zemahşerî gibi bazı müfessirler hareket ve intikal ancak bir yönde bulunan hakkında caiz olacağını söyleyerek: “Allah’ın iktidar alâmetlerinin, kahr ve saltanat eserlerinin ortaya çıkışının temsili bir anlatımıdır” diyerek ayette söz edilen gelmenin temsili bir anlatım olduğunu söyler.¹¹⁴ Beyzâvî’de, *O’nun kudretinin alâmetleri ve hükümlerinin eserleri ortaya çıktı tıpkı bir sultan hazır olduğunda benzer şeylerin ortaya çıkması gibi* ifadesiyle ayeti temsili bir anlatım olarak yorumlar.¹¹⁵

Mecî’e örnek olarak Fecr 89/22 *وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا* ayetin çevirilerine bakalım.

Mealler:

(EHY): “Ve rabbinin emri gelip Melek «saffen saffâ» dizildiği vakt.”

(KYM): “Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde;”

(SAT): “Melekler sıra sıra dizili durumda Rabbin geldiği zaman,”

(SAK): “Rabbin ve sıra sıra dizili durumda melekler geldikleri ve o gün cehennem de getirildiği zaman;”

(MÖ): “Rabbinin sınırsız hükümlerini bütün ihtişamıyla kendini gösterip melekler dahi saf saf dizilip hizaya geçtiği, cehennem de orta yere getirildiği zaman var ya, ...”

(YK): “Rabbinin emri gelip melekler sıra sıra dizildiğinde,”

(ME): “Rabbin[in haşmeti] ortaya çıktığında ve melekler [gerçek hüviyetleriyle] saf saf olduklarında?”

(RF): “Rabbin(in emri) ve (her semanın) melekler(i, mertebelerine göre) saf saf (dizilmiş bir halde mahşere) gelir!”

(RB): “Rabbin(in emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman (her şey ortaya çıkacaktır).”

(HTF): “Yer (sarsıntı ile) çarpıla çarpıla paralandığı, melekler sıra sıra iken Rabbin(in emri) geldiği zaman,”

(Mİ): “Rabbinin (fermanı) da gelmiş ve melekler saf saf dizilmiş olacak;”

Değerlendirme:

Ayetteki *وَجَاءَ رَبُّكَ* cümlesine:

KYM, “Rabbin gelip...” SAT meali, “Rabbin geldiği zaman...”; SAK meali, “Rabbin ve sıra sıra dizili durumda melekler geldikleri...”;

¹¹² Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 4/691.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, 24/419.

¹¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/751.

¹¹⁵ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 5/311.

MÖ, “Rabbin sınırsız hükümranlığı kendini gösterip...”; ME, “Rabbin[in haşmeti] ortaya çıktığında”;

EHY, “Ve rabbının emri gelip...”; YK, “Rabbinin emri gelip...”; RF, “Rabbin(in emri)... gelir!”; RB, “Rabbin(in emri) geldiği”; HTF, “Rabbin(in emri) geldiği zaman”; Mİ, “Rabbinin (fermanı) da gelmiş...” manalarını verirler.

Birinci gruptaki meallerde yorumsuz ve keyfiyetsiz olarak kelimenin literal çeviriyle yetinildiği için selef metoduna uyulduğu; diğer meallerde ise mecazî anlam vermek veya kelime ilave etmek suretiyle yorumcu bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir.

3.2 İstivâ

İstivâ, sözlükte istikamet, itidâl, iki şeyin eşit olması, gençlik çağının geçmesi gibi manalara gelir.¹¹⁶ Fiil olarak *alâ* edatıyla kullanılınca *علا yükselmek, صعد yukarı çıkmak, استولى istilâ etmek, استقر karar kılmak, yüksek bir yere kurulmak, أقبل bir şeye yönelmek* gibi anlamlar ifade eder. Yine fiil *ilâ* edatı ile kullanıldığında ise *أقبل birşeye yönelmek, عمّد amaçlamak, نiyet etmek, قصد birşeye doğru ilerlemek, yönelmek* gibi anlamlarına gelir.¹¹⁷ Fiil, Haşr 59/20 *لَا يَسْتَوِي الْأَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ* ayetinde¹¹⁸ olduğu gibi iki şey arasındaki eşitliği/eşitsizliği; Kasas 28/14 *وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ* ayetinde olduğu gibi insanın olgunluğa erişmesini; Hûd 11/44 *وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ* ayetinde yer aldığı gibi geminin karaya oturmasını; Zuhruf 43/13 *لِيَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ* ayetinde olduğu gibi hayvanın/bineğin sırtına binmek, üzerine yerleşmeyi ifade eder. Bunların yanında Bakara 2/29 *ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ* ayeti ile Yûnus 10/3 ve Ra’d 13/2 *ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ* ayetlerinde Allah (c.c.)’a; “الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ” ayetinde ise Rahmân’a nisbet edilir. İstivâ fiilinin Allah’a isnad edildiği ayetler iki kalıpta yani *اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ* ve *اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ* kalıbında; semâ ile ilgili *ilâ* edatıyla, arş ile ilgili ise *alâ* edatıyla beraber yer alır.¹¹⁹

Mealî incelenen ayet bağlamında tefsirlere bakıldığında Mukatil’in *اسْتَوَىٰ* fiilini *yerleşme, karar kılmak, yüksek bir yere kurulmak* anlamlarına gelen *استقر* ile

¹¹⁶ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lüga*, thk. Muhammed İvaz Murab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), “İstivâ”, 13/85; Râgıb, “İstivâ”, 439; İbrahim Mustafa vdğr., “İstivâ”, 509.

¹¹⁷ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrût-Saydâ: Müessesetü'l-Asriyye-Dârü'n-Nemûzeciyye, 1999/1420), “İstivâ”, 158; İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “İstivâ”, 14/415; Fîrûzâbâdî, “İstivâ”, 1/1297; Ezherî, “İstivâ”, 13/85; Karaman vdğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/536.

¹¹⁸ Bu anlamdaki diğer ayetler için bk. er-Ra'd 13/16; Fussilet 41/34; en-Nisâ 4/95 vdğr.

¹¹⁹ bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâz'il-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2002/1428), “İstevâ”, 458-459.

tefsir ettiği görülür.¹²⁰ Taberî ise ayetteki istivâ'yı yükselmek anlamına gelen ارتفع و علا ile açıklar.¹²¹ Zemahşerî bu ifadenin *mülk sahibi olmak/kral olmaktan* kinaye olduğunu söyler. Bu ifadeyi Arapların استوى فلان على العرش *filanca tahta çıktı*, sözlerine benzetir.¹²² Celaleyn ise istivâ'yı "*kendine (Allah'a) yarışır bir şekilde istivâ etti*" diye açıklar.¹²³ İbn kesir ise "*bu konuda en doğru yol selefin yoludur. Kitap ve sünnette bu bağlamda varit olan (istivâ, yed, ayn vd.) şeyleri keyfiyetini araştırmadan, tahrif etmeden, teşbihe kaçmadan ve ta'til ve temsile sapsmadan olduğu gibi kabul etmektir*"¹²⁴ der.

Müfessirlerin bu ifadelerinden açıkça görülmektedir ki istivâ bazı müfessirlerce yorumsuz bir şekilde anlaşılmış; diğer bazı müfessirler tarafından mecâzî bir ifade olarak kabul edilmiş ve yoruma tabi tutulmuştur.

Burada örnek olarak, Tâhâ 20/5 عَلَى الرَّحْمَنِ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ayetini incelemek istiyorumuz.

Mealler:

(EHY): "O rahmân Arş üzerine istivâ buyurdu."

(KYM): "Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir."

(SAT): "Rahmân, Arş'a istiva etmiş(kurulmuş)tur."

(SAK): "[Gerçek şudur ki], [bu Kur'an], yeri ve yüce gökleri yaratan ve arşa kurulmuş olan Çok Seven tarafından indirilmiştir."

(MÖ): "O Rahmân ki yarattığı bütün varlıkları hükmüne boyun eğdirip kâinata mutlak hükümler kurmuştur."

(YK): "O Rahmân, Arş'a kurulmuştur."

(ME): "O sınırsız rahmet Sahibi ki, mutlak kudret ve hükümler tahtına kurulmuştur."

(RF): "O Rahman (olan Allah-u Teâlâ, bir mekâna yerleşmekten münezzeh olarak, Kendi murad ettiği mana üzere, Zât'ına yakışır şekilde) Arş'a istivâ buyurmuştur/Rahmân(ın emri ve hükmü) Araş'a (yönelip) istivâ etmiştir/Rahman(, en büyük cisim olan) Arş (dâhil tüm yaratıklar)ı (hükmü altına almış ve hepsini ilmen kuşatarak) istilâ etmiştir/."

(RB): "O Rahman, Arşı istivâ etmiştir."

(HTF): "O Rahmân(ın hâkimiyeti) arşı kuşatmış/hükmü altına almıştır."

(Mİ): "O rahmet kaynağı ki, mutlak hükümler makamına sadece O kurulmuştur."

Değerlendirme:

¹²⁰ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 3/21.

¹²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, 18/270.

¹²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/52.

¹²³ Celâleddin el-Mahallî - Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, t.y.), 406.

¹²⁴ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-âzîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 5/241.

Ayette yer alan *عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى* cümlesine:

EHY, “Arş üzerine istivâ buyurdu.”; KYM, “Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.”; RB, “O Rahman, Arşı istivâ etmiştir.”; SAT, “Rahmân, Arş’a istiva etmiş (kurulmuş)tur.”; SAK, “...arşa kurulmuş olan Çok Seven...”; YK, “O Rahmân, Arş’a kurulmuştur.”;

ME, “O sınırsız rahmet Sahibi ki, mutlak kudret ve hükümlerlik tahtına kurulmuştur.”; Mİ, “O rahmet kaynağı ki, mutlak hükümlerlik makamına sadece O kurulmuştur.”; MÖ, “O Rahmân ki yarattığı bütün varlıkları hükmüne boyun eğdirip kâinatta mutlak hükümlerlik kurmuştur.”; HTF, “O Rahmân(ın hâkimiyeti) arşı kuşatmış/hükmü altına almıştır.”;

RF, “O Rahman (olan Allah-u Teâlâ, bir mekâna yerleşmekten münezzehtir olarak, Kendi murad ettiği mana üzere, Zât’ına yakışır şekilde) Arş’a istivâ buyurmuştur/Rahmân(ın emri ve hükmü) Arş’a (yönelip) istivâ etmiştir/Rahman(, en büyük cisim olan) Arş (dâhil tüm yaratıklar)ı (hükmü altına almış ve hepsini ilmen kuşatarak) istilâ etmiştir/.”; anlamlarını vermişlerdir.

Mealler incelendiğinde ilk gruptakilerin bir kısmının istiva’yı çeviride de aynen kullandığı; diğer bir kısmının da istivâyı Türkçeleştirerek “kurulmak” anlamı verdikleri görülür. İkinci grupta yer alan mealler ise ayete “hükmüne boyun eğdirmek, hükümlerlik kurmak, kuşatmak, hükmü altına almak” gibi anlamlar vermeyi tercih etmişlerdir. Üçüncü gruptaki meal ise ayete verilmesi muhtemel anlamları parantez içi açıklamalarla alternatifli olarak sıralamıştır. Birinci gruptaki meallerin literal, yorumsuz; ikinci ve üçüncü gruptakilerin ise yoruma dayalı olduğunu söylemek mümkündür.

3.3 Nefs

Nefs, (ç. nüfûs - enfûs) sözlükte rûh, bir şeyin kendisi, hakikati demektir. Mecaz olarak kan, ceset, ayn (göz) gibi anlamlara da gelir. Ayrıca *عِنْدَ يَانِي* anlamında da kullanılır.¹²⁵ Kur’an-ı Kerim’de insanlara nispet edilmenin yanında, En’âm 6/54 *عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ* ve Tâhâ 20/41 *وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي* gibi ayetlerde Allah (c.c.)’a; Mâide 5/116 *عَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ* ayetinde ise hem insana hem de Allah’a isnat edilmektedir.¹²⁶

Mealini incelenen ayet çerçevesinde tefsirler incelediğinde Mukâtil b. Süleyman nefis’e geçtiği yer bağlamında *ukubet* anlamı vererek; Zemahşerî de, başka zâtlardan farklı olan *zat* anlamı vererek ayeti yoruma tabi tutarlar. Ancak ilginçtir ki selef’in yolunun en eslem yol olduğunu söyleyen İbn Kesîr *يُحَذِرُكُمْ نَقْمَتَهُ فِي مَخَالَفَتِهِ وَسَطَوْتِهِ*

¹²⁵ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü’l-Lügati ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Daru’l-İlm, 1407/1987), “nfs”, 3/984; Murtezâ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru’l-Hidaye, ts.), “nfs”, 16/559; Râgıb, “Nefs”, 818.

¹²⁶ Nefis kelimenin hadislerde kullanımı için bk. Buhârî, “Tevhîd”, 15; Müslim, “Zikir”, 1.

وَعَذَابِهِ لِمَنْ وَّآلَىٰ أَعْدَاءَهُ ifadeleriyle nefis'i *nikmet*, *satvet* ve *azâp* kelimeleriyle açıklar, yorumcu bir yaklaşım sergiler.¹²⁷ Bunlara ilaveten Mâide 116 bağlamında nefis'e, *malûmât* ve *zât* gibi manalar verenler de vardır.¹²⁸ Diğer taraftan, kimi tefsirlerde nefis'e bir anlam verilmeyip olduğu gibi bırakıldığı görülür.¹²⁹

Meallerde *nefs* kelimesinin Allah'a isnat edildiği iki ayetin çevirisine bakılacaktır:

1) Âl-i İmrân 3/28 **وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ** ayeti.

Mealler:

(EHY): "Allah sizi kendisinden tahzîr buyurur, nihayet de gidiş Allah'adır."

(KYM): "Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır."

(SAT): "Allah, sizi kendisin(in emirlerine karşı gelmek)den sakındırır."

(SAK): "Allah sizi, kendisi[nin emirlerine karşı, gelmekten] sakındırır; çünkü dönüş Allah'a olacaktır."

(MÖ): "Bakın, Allah sizi emirlerine karşı gelmeme hususunda uyarıp sakındırıyor. [Unutmayın ki] sonunda varacağınız yer Allah'ın huzurudur."

(YK): "Ama yine de Allah, Kendi azabından sakındırmaktadır. Sonunda dönüş yalnız Allah'adır."

(ME): "Ancak Allah, Kendisine karşı dikkatli olmanızı ihtar eder, çünkü bütün yollar Allah'a varır."

(RF): "Allah sizi Kendi Zât'ından sakındırmaktadır (ki, düşmanlarıyla dostluk ederek gazabına hedef olmayasınız). Zaten (ölümünüzden sonra) varış(ınız) ancak Allah'adır."

(RB): "Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır."

(HTF): "Allah sizi, asıl kendisine karşı (gelmekten ve isyandan) sakındırır, dönüş ancak Allah'a'dır."

(Mİ): "Ne ki Allah, kendisine karşı dikkatli olmanızı ihtar eder; çünkü eninde sonunda varış Allah'adır."

Değerlendirme:

Ayette geçen **نَفْسَهُ** terkinine:

EHY, "...kendisinden..."; KYM, "...kendisi hakkında..."; ME, "...Kendisine karşı..."; RB, "...kendisine karşı (gelmekten)..."; HTF, "...kendisine karşı (gelmekten ve isyandan)..."; Mİ, "...kendisine karşı...";

SAT, "...kendisin(in emirlerine karşı gelmek)den..."; SAK, "kendisi[nin emirlerine karşı, gelmekten] ..."; MÖ, "...emirlerine karşı gelmeme hususunda...";

¹²⁷ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/270; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/352; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-azîm*, 2/25.

¹²⁸ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/694; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/151.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/317; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/12; el-Mahallî - es-Süyûtî, *Tefsîrül-Celâleyn*, 69.

YK, "...Kendi azabından..."; RF, "...Kendi Zât'ından..." anlamlarını verirler.

İlk grupta verilen mealler *nefs'e, kendisi* anlamı verdikleri görülür. İkinci gruptaki mealler ise parantez içi ilavelerle *kendisinin emirlerine* anlamları verirler. Üçüncü gruptakiler ise *nefs'e azabı* ve *zâtı* anlamlarını verdikleri görülmektedir. Buna göre birinci gruptakilerin literal bir çeviriyle yetindikleri görülürken, ikinci ve üçüncü gruptakilerin kelime ilavesi ve yorumlarla halef metoduna uydukları anlaşılmaktadır.

2) Mâide 5/116 وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ayeti.

Mealler:

(EHY): "Sen benim nefsimdekini bilirsin: ben ise senin zatindeki bilmem, şüphesiz ki sen "allâm'ül-guyub" sun."

(KYM): "Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin."

(SAT): "Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben Senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gizlileri bilen, yalnız Sensin, Sen!"

(SAK): "Ben, Senin içinde olanı bilmediğim halde, Sen benim içimde olanı bilirsin; çünkü bizim idrakimizi aşan gizli konuları ancak Sen bilebilirsin."

(MÖ): "Dahası, sen benim içimi dışımı bilirsin ama ben senin ilmine vakıf olamam. Şüphesiz benim bilgi ve idrakimi aşan şeyleri en iyi bilen elbet sensin."

(YK): "Sen benim içimden geçeni bilirsin; ama ben Senin zâtında olanı bilemem. Gaybı sadece Sen bilirsin."

(ME): "Sen benim içimdeki her şeyi bilirsin, halbuki ben Senin Zâtın'da olanı bilemem. Şüphe yok ki, yaratılmış varlıkların idrakini aşan her şeyi tam bilen yalnız Sensin."

(RF): "(Çünkü) Sen benim içimde olan (malûmât)ı bilirsin, bense Senin Zât'ında olan (sonsuz ve gizli malûmât)ı bilemem. Bütün (gizli ve) gaybları hakkıyla bilen, şüphesiz ki Sensin, ancak Sen!"

(RB): "Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlilikleri hakkıyla bilen yalnızca sensin."

(HTF): "Benim içimden geçen (her) şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olan (ve bildirmedığın hiçbir şey)i bilemem. Şüphesiz ki gizlilikleri hakkıyla bilen sensin, sen."

(Mİ): "Sen benim sırrıma erersin, fakat ben Senin sırrına eremem. Şüphesiz yaratılmışların idrakini aşan her şeyi bilen yalnızca Sensin."

Değerlendirme:

Ayetteki نَفْسِكَ kelimesine:

SAT, "...Senin nefsinde...";

EHY, "...senin zatındaki..."; KYM, "...senin zâtında..."; YK, "...Senin zâtında..."; ME, "...Senin Zâtın'da..."; RF, "...Senin Zât'ında..."; RB, "...senin zâtında..."; HTF, "...senin zâtında...";

SAK, "...Senin içinde..."; MÖ, "...senin ilmene..."; Mİ, "...Senin sırrına..."; meal-

lerini vermektedirler.

Birinci grupta yer alan meal, nef'si olduğu gibi çevirirken, ikinci gruptaki mealler, zât olarak çevirmişlerdir. Üçüncü gruptakiler ise iç, ilim ve sır gibi kelimelerle çevirmişlerdir. Bu durumda ilk gruptaki meal lafzî çeviriyi benimserken ikinci ve üçüncü gruptaki mealler yorumu tercih ettikleri görülmektedir.

3.4 Yed

Yed, (ç. eydin- eyâdin) sözlükte insanın bir uzvu, kuvvet, nimet, ihsan, sahiplik, câh (makam, mevki, itibar) ve vakâr anlamlarına gelir.¹³⁰ Kelime Kur'an-ı Kerim'de insanlara nispet edilmenin yanında, Mâide 5/64 *بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ*; Sâd 38/75 *مَا يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ* ve Feth 48/10 *مَنْعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتَ بِيَدَيْ* lerek onun elinden/eki elinden söz edilir.¹³¹

Yed kelimesi, ilgili ayetlerin tefsirinde genellikle yorumlanarak anlaşılmuştur. Örneğin Taberî, "İnsanlar cömertlik ve cimrilik gibi özelliklerini ele izafe ettiklerinden Allah (c.c.) da insanlara bildikleri ve kendi iletişimlerinde kullandıkları ifadelerle hitap etmiştir", der. Ona göre *يد الله مغلولة* Allah'ın eli bağlıdır, ifadesinin anlamı *إن الله يبخل علينا* Allah bize karşı cimri davranıyor demektir. Zemahşerî de benzer şeyler dile getirir. "Bu (elin açık/kapalı olması) ve benzeri ifadeleri söyleyen kimse, bu sözleriyle elin varlığını, açık ya da kapalı olduğunu kastetmez" der. *غل اليد وبسطها* el açıklığı ve kapalılığını cimrilik ve cömertlikten mecazdır, sözleri onun bu konudaki düşüncesini gösterir. Beyzâvî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla o da, elinin açık ya da kapalı olması ifadesinden Allah'ın eli olduğu sonucuna varılamayacağını söyler. Benzer bir şekilde, *بأن قالوا يدُ الله مغلولة*, cimriliği, Allah'ın eli bağlıdır şeklinde ifade ettiler, sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla İbn Kesîr de yorumcu yaklaşımı benimser. Celaleyn tefsirinde el kapalılığı cimrilikten kinaye olarak anlaşılmuştur.¹³² Diğer taraftan kelimenin yorum yapılmadan verdiği görülmektedir.¹³³

Meallerde bu konuya da örnek olarak aldığımız iki ayet çerçevesinde bakmak istiyoruz:

1) Mâide 5/64 *وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ* ayeti.

Mealler:

(EHY): "Bir de Yahudîler "Allah'ın eli bağlı" dediler ve dedikleriyle elleri bağ-

¹³⁰ Cevherî, "yed", 6/2540; Fîrûzâbâdî, "yed", 1/1347; Râğıb, "yed", 889.

¹³¹ Benzer ifadeler hadislerde de yer alır. bk. Buhârî, "Rekâik", 51; Müslim, "Kader", 2; Tirmizî, "Kader", 2.

¹³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/317; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/654; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/135; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/133; el-Mahallî - es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 69.

¹³³ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/270; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/516; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/23; el-Mahallî - es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 69.

landı ve mel'un oldular, hayır onun iki eli de açık dilediği gibi bahşediyor..."

(KYM): "Yahudiler "Allah'ın eli bağlanmış!" dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştı ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."

(SAT): "Yahûdiler: "Allah'ın eli bağlıdır (Allah cimridir) dediler. Kendi elleri bağlandı ve söyledikleri sözden ötürü lanetlendiler. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."

(SAK): "Yahudiler: "Allah'ın eli bağlıdır [sıkıdır]." demektedirler. Ama bağlanan, kendi elleri oldu ve bu söylediklerinden dolayı da lanetlendiler. Hayır! O'nun iki eli de açıktır. Dilediği gibi harcar."

(MÖ): "Bazı Yahudiler [Maddi sıkıntı çektikleri için], "Allah çok cimrileşti." diyorlar. Hay elleri dardan kurtulmayasicalar! Bu çirkin sözlerinden dolayı lanet olsun onlara! Gerçek şu ki Allah'ın nimetleri sonsuz, cömertliği sınırsızdır; fakat O, nimetleri nasıl dilerse öyle verir."

(YK): "Yahudiler bir de: "Allah'ın eli sıkıdır" dediler. Elleri bağlansın onu söyleyenlerin, lanet olsun onlara! Hiç de öyle değil, aksine Allah'ın iki eli de açıktır, nasıl dilerse öylece bağışlar."

(ME): "Yahudiler, "Allah'ın eli sıkıdır" derler. Sıkı olan onların elidir: Ve bu iddialarından dolayı [Allah tarafından] lânetlenmişlerdir. Tersine, O'nun elleri sonuna kadar açıktır: O, [lütfunu] dilediği gibi dağıtır."

(RF): "(Muhammed (Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem) gönderilinceye kadar, insanların en zengini olan Yahudiler, onu inkâr etmeleri üzerine, Allâh tarafından bir bela olarak darlığa düşürülünce, içlerinden Fenhâs ve onun sözüne râzı olan) Yahudiler: "Allâh'ın eli bağlı (ve sıkı)dır!" dedi. (Fakirlik cimrilik ve esirlik çekerek) elleri bağlanasicalar ve söylemiş oldukları şey yüzünden lanet olasicalar! Hayır! O'nun (şekilden münezzeh olan) iki eli de açıktır (ki onlar, cömertlik ve nimetini temsil etmektedirler). O dilediği şekilde infâk eder, istediğine istediği kadar verir."

(RB): "Yahûdiler, Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır), dediler. Dedikleri yüzünden elleri bağlansın ve onlara lanet olsun! Bilakis, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."

(HTF): "Yahudiler: "Allah'ın (rızkı vermede) eli bağlı (cimri)dir." dediler. Dedikleri yüzünden hay elleri bağlanası ve lanete uğrayasicalar! İddialarının aksine, O'nun elleri açıktır, nasıl dilerse öyle sarf eder."

(Mİ): "Yahudiler, "Allah'ın eli sıkıdır!" dediler; sıkılaştı elleri ve bu düşüncelerinden dolayı rahmetten dışlandılar. Aksine O'nun iki eli de sonsuzca açıktır, (lütfunu) istediği gibi dağıtır."

Değerlendirme:

Mealler (يَدُ اللَّهِ) ve (يَدَا) terkiibini:

EHY, "Allah'ın eli", "onun iki eli"; KYM, "Allah'ın eli", "O'nun iki eli"; SAT, "Allah'ın eli", "Allah'ın iki eli"; SAK, "Allah'ın eli", "O'nun iki eli"; YK, "Allah'ın eli", "Allah'ın iki eli"; ME, "Allah'ın eli", "O'nun elleri"; RB, "Allah'ın eli", "Allah'ın iki eli"; Mİ,

“Allah’ın eli”, “O’nun iki eli”;

RF, “Allâh’ın eli”, “O’nun (şekilden münezzehten olan) iki eli”; HTF, “Allah’ın (rızkı vermede) eli”, “O’nun elleri”;

MÖ, “Allah çok cimrileşti”, “Allah’ın nimetleri sonsuz, cömertliği sınırsızdır”;

İlk gruptaki mealler *yed* ve *yedâ* lafızlarını literal olarak, yani *el, iki el, elleri* şeklinde çevirmeyi tercih etmişlerdir. İkinci gruptakiler de *el* anlamı vermekle beraber parantez içi açıklamalarla yorum getirdikleri görülür. Üçüncü grupta yer alan meal ise *cimrileşmek, nimetin sonsuzluğu ve cömertliğin sınırsızlığı* gibi ifadelerle te’vili benimsemişlerdir.

2) Âl-i İmrân 3/73 **قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ** ayeti.

Mealler:

(EHY): “De ki: Doğrusu fazıl Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir, ve Allah vâsi’dir, alîmdir.”

(KYM): “De ki: “Kuşkusuz lutuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir.” Allah (zâtında ve sıfatlarında) sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir.”

(SAT): “De ki: “Lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir, Allah(ın lütüf) geniştir, (O her şeyi) bilendir.”

(SAK): “Yine de ki: “Kuşkusuz, lütuf Allah’ın elindedir; onu dilediğine verir.” Allah [lütüf] çok geniş olan, çok iyi bilendir.”

(MÖ): “[Ey Peygamber!] Yine de ki onlara: “Peygamberlik Allah’ın elindedir; O bu lütüf dilediğine/layık gördüğüne bahşeder. Allah sınırsız lütuf sahibidir; peygamberlik lütüfünü kime bahşedeceğini de çok iyi bilir.”

(YK): “Lütuf ve ihsan Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah’ın hazinesi geniştir, kime neyi vereceğini bilir.”

(ME): “De ki: “Lütuf ve ihsan, Allah’ın elindedir; onu dilediğine bağışlar: çünkü Allah (rahmet ve cömertliğinde) sınırsızdır, her şeyi bilendir.”

(RF): “(Habîbim! O kaskançlara) de ki: “Şüphesiz (imana muvaffak kılınma ve İslâm’a hidayet olunma hususunda) fazl(u inayet), Allâh’ın (kudret) elindedir ki, onu dilediğine verir. (Ey Yahudiler! Bu sizin elinizde değildir ki, sizden başkasının bu lütfü mazhar olamayacağını iddia ediyorsunuz!)”

(RB): “De ki: Lütuf ve ihsan Allah’ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah’ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir.”

(HTF): “De ki: “Lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah ‘lütüf ve ihsanı bol olan’, (her şeyi) hakkıyla bilendir.”

(Mİ): “(Şunu da) ekle: “Lütuf ve ihsan Allah’ın elindedir, onu hak edene /istediğine bahşeder; zira Allah (lütüfunda) sınırsız olandır, her şeyi bilendir.”

Değerlendirme:

Ayette yer alan **بِيَدِ اللَّهِ** tabiri:

EHY, “...Allah’ın elindedir...”; KYM, “...Allah’ın elindedir...”; SAT, “...Allah’ın elindedir...”; SAK, “...Allah’ın elindedir...”; MÖ, “...Allah’ın elindedir...”; YK, “...Allah’ın elindedir...”; ME, “...Allah’ın elindedir...”; RB, “...Allah’ın elindedir...”;

HTF, "...Allah'ın elindedir..."; Mİ, "...Allah'ın elindedir ...";

RF, "...Allâh'ın (kudret) elindedir..." meallerini verirler.

İlk grupta yer alan meallerin tamamı *yed'e el* anlamı vererek literal bir çeviri metodu benimserken ikinci grupta yer alan meal *kudret eli* anlamını tercih ederek yorumcu bir yaklaşım göstermiştir.

3.5 Vech

Vech, (ç.vücûh) sözlükte, göz, ağız ve burun gibi organları üzerinde bulunan başın ön kısmı, her şeyin öne bakan kısmı, zamanın ilk kısmı, bir topluluğun ileri geleni, bir şeyin kendisi ve zâtı, vd. anlamlara gelir.¹³⁴ Kelime, Kur'an-ı Kerim'de Bakara 2/144 ... تَقَلَّبَ وَجْهَكَ ve Kıyamet 75/22 وَجْهٌ نَاصِرَةٌ ayetinde olduğu gibi hem insanlar için; aşağıdaki ayet örneklerinde görüleceği üzere hem de Allah hakkında kullanılır. Vech ve çoğulu vücûh insanlar hakkında hem izafetli, hem izafetsiz olarak yer alırken, Allah ile ilgili olarak sadece isim tamlaması içerisinde tekil olarak yer aldığı görülür. Ayetlerdeki izafet bazen, Bakara 2/115, 272, Rûm 30/38, İnsân 76/9 ayetlerinde olduğu gibi, ... فَأَيُّتَنَا تَوَلَّوْا فَنَمَّ وَجْهَ اللَّهِ... lafzatullah'a; bazen de Rahmân 55/27 ... وَبَيَّنَّتِي وَجْهَ رَبِّكَ...; Leyl 92/20 إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّي الْأَعْلَى ve Ra'd 13/22 ... وَالَّذِينَ... ayetlerinde olduğu gibi Rab ismine ve kimi zaman da En'am 6/52 ve Kasas 28/88 ... يُرِيدُونَ وَجْهَهُ... ayetlerinde geçtiği gibi lafzatullah'a râci bir zamire olur.

Bazı müfessirlerce Allah'a izafe edilen *vech'e* incelenen ayet çerçevesinde, *zât* anlamı vermişlerdir.¹³⁵ Mukatil ise *vech* kelimesini yorum yapmadan, doğrudan *الله* kelimesiyle açıklar. Taberî ve İbn Kesîr gibi kimi müfessirler *vech*'le ilgili bir açıklama getirmezler.¹³⁶ İnsan suresi 9. Ayette yer alan *vech'e* ise *sevap*, *rıza* ve *kurbet* anlamları verilir. Kelimenin yorumsuz olarak bırakıldığı da vakidir.¹³⁷

Vech kelimesi iki ayetin çevirisi çerçevesinde incelenecektir:

1) Rahman 55 /27 وَالْإِكْرَامِ وَالْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَبَيَّنَّتِي وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ayeti.

Mealler:

(EHY): "Bâki o Rabbi'nin yüzü o zülcelâli vel'ikram."

(KYM): "Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır."

(SAT): "Yalnız Rabbinin celal ve ikram sâhibi yüzü bâki kalacaktır."

(SAK): "Ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin yüzü baki kalacaktır."

(MÖ): "Baki kalacak olan, azamet ve kerem sahibi rabbinin zatıdır."

¹³⁴ Râgıb, "vech", 855-856; Fîrûzâbâdî, "vech", 1/1255; İbrahim Mustafa vdğr., "vech", 1073.

¹³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/446; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 5/172; el-Mahallî - es-Süyûtî, *Tefsîrül-Celâleyn*, 710.

¹³⁶ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 4/198; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/317; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*, 7/456.

¹³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/317; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*, 8/296; Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 4/526.

(YK): “Yalnız sonsuz büyüklük ve ikram sahibi olan Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”

(ME): “Ama kudret ve ihtişam sahibi olan Rabbinizin Zâtı sonsuza dek kalıcıdır.”

(RF): “(Hiçbir şeye muhtaç olmayıp, her şeye tam anlamıyla lütufta bulunan) O celâl ve ikrâm sahibi olan Rabbinin Zât’ı ise sürekli kalacaktır!”

(RB): “Ancak azamet ve ikram sâhibi Rabbinin zâtı bâki kalacak.”

(HTF): “(Yalnız) azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı, bâkidir.”

(MÎ): “Bâki kalacak olan azamet ve ihtişam sahibi Rabbinin zatıdır.”

Değerlendirme:

Ayette yer alan *وَجْهٌ رَبِّكَ* terkinini:

EHY, “...Rabbi'nin yüzü...”; SAT, “...Rabbinin celal ve ikram sâhibi yüzü...”; SAK, “...Rabbinin yüzü ...”;

KYM, “...rabbinin zâtı...”; MÖ, “...rabbinin zatıdır...”; YK, “...Rabbinin zâtı...”; ME, “...Rabbinizin Zâtı...”; RF, “...Rabbinin Zât’ı...”; RB, “...Rabbinin zâtı...”; HTF, “...Rabbinin zatı ...”; MÎ, “...Rabbinin zatıdır”;

Birinci gruptaki mealler vech’e lafzî anlam verirken, ikinci gruptaki mealler vech’e zât anlamı vererek yorum yapmışlar, başka bir anlatımla ayete anlam vermede halef metodunu izlemişlerdir.

2) İnsan 76/9 *إِنَّا نَطْعِمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا* ayeti.

Mealler:

(EHY): “Size ancak "livechillâh" itam ediyoruz, sizden ne bir karşılık isteriz ne de bir teşekkür.”

(KYM): “(Ve şöyle derler:) "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”

(SAT): “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.”

(SAK): “Biz sizi sırf Allah’ın hoşnutluğu için doyuruyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de teşekkür bekliyoruz...” derler.”

(MÖ): “[Bunu yaparken de içlerinden şöyle derler]: “Biz sizi sırf Allah rızası için doyuruyoruz; dolayısıyla sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”

(YK): “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz” derler. “Yoksa sizden ne bir karşılık bekliyoruz, ne de bir teşekkür.”

(ME): “[ve kendi-kendilerine konuşurlar:] “Biz sizi yalnız Allah rızası için doyuruyoruz: sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür bekliyoruz...”

(RF): “(Bunu yaparken de derler ki:) “Biz sizi ancak Allâh’ın Zât’ı(nın rızasını kazanmak) için yediriyoruz! Sizden ne (hediye gibi) bir karşılık, ne de (övgü gibi) bir teşekkür istemiyoruz!”

(RB): “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”

(HTF): “Doğrusu biz sizi, sadece Allah’ın rızası için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür de istemiyoruz...” (derlerdi).”

(Mİ): “(Kendi kendilerine derler ki): “Biz size sadece Allah için yediriyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”

Değerlendirme:

Ayette geçen لَوْجِهَ اللَّهِ ifadesini:

EHY, "livechillâh";

KYM, "Allah rızası için"; SAT, "Allah rızası için"; SAK, "Allah’ın hoşnutluğu için"; MÖ, "Allah rızası için"; YK, "Allah rızası için"; ME, "Allah rızası için"; RB, "Allah rızası için"; HTF, "Allah’ın rızası için";

RF, "Allâh’ın Zât’ı(nın rızasını kazanmak) için; Mİ, "Allah için"; ", anlamları verirler

Birinci gruptaki Elmalılı meali tabiri¹³⁸ olduğu şekliyle Türkçeye aktarmış, bir çeviri yapmamış; İkinci gruptaki meallerin biri hariç hepsi *vech*’i *rıza*, bir tanesi ise *hoşnutluk* olarak çevirmişlerdir. Üçüncü gruptaki meallerden biri parantez içi ilavelerle tefsirlerdeki yorumu mealine yansıtmaya çalışmıştır. Aynı zamanda *vech*’e *zât* anlamı vererek İnsan suresi 9. ayete verdiği mealle aynı anlamı tercih etmiştir. Mİ meali ise *vech*’e bir anlam vermemiştir. Bu da bir yorum türü olarak değerlendirilebilir. Meallerdeki bu ifadelerden, birinci gruptaki mealleri lafzî çeviriyi tercih ettikleri; ikinci ve üçüncü gruptaki meallerin ise *vech*’e *rıza*, *hoşnutluk* ve *zât* anlamı vererek ya da bir anlam vermemeyi tercih ederek sıfatı yorumladıkları anlaşılmaktadır.

3.6 ‘Ayn

Müşterek bir lafız olan ‘ayn, (ç. ‘uyûn-a‘yun) sözlükte göz, nefis, zât, insan, üstünlük ve meziyet sahibi nesne, hazır ve mevcut olan şey, topluluk, bir beldenin ahali, ileri gelenler, casus, pınar vd. gibi pekçok anlama gelir. Bunların bir kısmı hakiki, bir kısmı da mecazî anlam taşır.¹³⁹ Kelime ayetlerde Allah’a (c.c.) isnad edilir. Tâhâ suresinde Hz.Mûsâ’dan söz eden Tâhâ 20/39 وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي ayetinde müfred olarak yer alır. Arapların “Allah’ın korumasında ve gözetiminde olasin!” anlamındaki: كُنْتُ فِي حِفْظِ اللَّهِ وَرِعَايَتِهِ deyimine benzetilerek ifadeye “gözümün önünde, sevgi ve irademle” anlamı verilmiştir.¹⁴⁰ Kelime üç yerde ise “بِأَعْيُنِنَا”¹⁴¹ şeklinde çoğul olarak ayetlerde yer alır. Bunların biri Hz. Peygamber’e hitap edilen Tûr 52/48 ”وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ اللَّهِ فِي مَقَامِ رَبِّكَ نَهْيًا” ayetidir. Diğerlerinde ise Hz. Nûh ve gemisinden söz edilmektedir. Tefsir kaynaklarında “a‘yuninâ” kelimesine de tekilinde olduğu gibi “koruma”, “görüp gözetme”, “murakabe”, “bi-

¹³⁸ Elmalılı tefsirinde ise bu tabire “Allah yüzü, devamlı olan ahiret yönü, Allah rızası için”, gibi anlamlar verildiği görülür.

¹³⁹ Râgıb, “ayn”, 598-599; Fîrûzâbâdî, “ayn”, 1/1218; İbrahim Mustafa v.dğr., “ayn”, 627.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 16/60; Râgıb, “ayn”, 599; İbrahim Mustafa v.dğr., “ayn”, 366.

¹⁴¹ bk. Hûd 11/37; Tûr 52/48; Kamer 54/14.

zim nezaretimiz altında” gibi yoruma dayalı anlamlar verilmiştir.¹⁴²

Kelimeye örnek olarak Mü'minûn 23/27 *فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا* وَوَحَيْنَا ayeti-nin mealini incelemek istiyoruz.

Mealler:

(EHY): “Biz de ona şöyle vahyettik: bizim nezaretimiz ve vahyimizle gemiyi yap.”

(KYM): “Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: “Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap.”

(SAT): “Biz de ona vahyettik ki: “Gözlerimizin önünde ve vahyimiz(öğretimimiz)le o gemiyi yap...”

(SAK): “Bunun üzerine Biz de ona: “Bizim gözetimimizde ve vahyimiz doğrultusunda [seni ve seni izleyenleri kurtaracak olan] gemiyi yap....” [demiştik].”

(MÖ): “Biz de Nuh’a, “Gözetimimiz altında, vahyimiz doğrultusunda bir gemi inşa et.” diye emrettik.”

(YK): “Bunun üzerine Biz de ona “Sen Bizim gözetimimiz altında ve vahyimiz doğrultusunda gemiyi yap; ...” diye vahyettik.”

(ME): “Bunun üzerine, Biz de o'na: “Bizim gözetimimiz altında ve (sana) vahyettiğimiz yöntemlerle [seni ve seninle beraber olanları kurtaracak olan] gemiyi yap;” diye vahyettik,”

(RF): “Hemen Biz de ona: “(Kâfirlerin saldırısını önlemek ve yanlış bir sanat icra etmeni engellemek için) Bizim gözetimimizde/ilmimizle (bilgimiz dâhilinde)/korumamızla/ ve (gemi yapma sanatını öğreten) vahyimizle o gemiyi sağlamca yap!”

(RB): “Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: “Gözlerimizin önünde (muhafazamız altında) ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap.”

(HTF): “Biz ona vahyettik ki: “Bizim nezaretimizde ve vahyimizle gemiyi yap...”

(Mİ): “Bunun üzerine ona şöyle vahyetmiştik: “Bizim rehberliğimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi inşa et;...”

Değerlendirme:

Meallerde *بِأَعْيُنِنَا* terkibine:

SAT, “Gözlerimizin önünde”;

EHY, “bizim nezaretimiz”; KYM, “Bizim gözetimimiz”; SAK, “Bizim gözetimimizde”; MÖ, “Gözetimimiz altında”; YK, “Bizim gözetimimiz altında”; ME, “Bizim gözetimimiz altında”; HTF, “Bizim nezaretimizde”; RF, “Bizim gözetimimizde/ilmimizle (bilgimiz dâhilinde)/korumamızla”; Mİ, “Bizim rehberliğimiz altında” mealleri verilmektedir.

RB, “Gözlerimizin önünde (muhafazamız altında)”;

¹⁴² Mukatil, *et-Tefsîr*, 2/282; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/215; Neseî, *Medârik*, 2/57; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/134; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 17/344, 29/297; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/4566, 7/4642.

Meallerin değerlendirildiğinde birinci grupta yer alan SAT mealinin terkibi lafzî anlamıyla çevirdiği, İkinci grupta yer alan mealler *a'yuninâ* terkibine, *nezaretimiz, gözetimimiz, gözetimimizde, ilmimizle, korumamızla, rehberliğimiz altında* gibi anlamlar vermişlerdir. Üçüncü grupta yer alan RB mealinin ise lafzî çevirinin yanında parantez içi açıklamayla yoruma dayalı çeviri yaptığı görülmektedir. Bu nedenle birinci grupta yer alan mealin selef usulüne daha uygun; İkinci grupta yer alan meallerin tamamının çeviride halef mezhebini takip ettikleri söylenebilir. Üçüncü grupta yer alan mealin, selef metoduna göre çeviri yapıyor izlenimi vermekle berraber, parantez içi açıklama nedeniyle, halef metoduna uyduğu söylenebilir.

3.7 Cenb

Cenb, (ç. cünûb - cevânib) sözlükte, bir insanın veya nesnenin yanı demektir. Yol arkadaşına da بالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ denilir.¹⁴³ Kelime Nisâ 4/36 الصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ; Secde 32/16 المَصَاحِبِ عَنِ الْمُصَاحِبِ ve Âl-i İmrân 3/191 وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ gibi ayetlerde insanlara isnat edilirken, aşağıda mealî verilen ayette bulunan فِي جَنْبِ اللَّهِ terki binde Allah'a isnat edilir.

Tefsir eserlerinde cenb kelimesine genellikle emir, hak, taat, zât, zikir, tevbe ve inâbe gibi yoruma dayalı anlamlar verilmiştir.¹⁴⁴

Cenb'e örnek olarak, Zümer 39/56 أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَا عَلَىٰ مَا فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِن كُنتَ مِنَ السَّاجِدِينَ ayetinin mealini incelemek istiyoruz.

Mealler:

(EHY): “Diyeceği gün bir nefis: eyvah, Allah yanında yaptığım eksikliklerden dolayı hasretime bak, doğrusu ben eğlenenlerden idim.”

(KYM): “Ki sonra hiç kimse, “Allah’a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de (İslâm ile) alay edenler arasında yer almıştım” diyerek (kendi kendini kınamasın);”

(SAT): “(O gün günahkâr) Nefsin şöyle demesinden sakının: “Allah’ın yanında (O’na kullukta) kusur edişimden dolayı vah (bana). Gerçekten ben alay edenlerdendim.”

(SAK): “Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi [kıyamet günü]: “Allah’a karşı işlediğim kusurlardan dolayı vay halime! Ben gerçekten de [gerçeği] alay konusu yapanlar arasındaydım.” ... demesin.”

(MÖ): “Ona uyun ki içinizden hiç kimse yarın bir gün, “Eyvah! Allah'a karşı işlediğim günahlardan dolayı yazıklar olsun bana! Ben ki onun diniyle alay eder dururdum.” diye yanıp yakılmak durumunda kalmasın.”

¹⁴³ Râgıb, “cenb”, 598-599; Fîrûzâbâdî, “cenb”, 1/69.

¹⁴⁴ Mukatil, *et-Tefsîr*, 3/684; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/315; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/137; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/46; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/99; el-Mahallî - es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 614.

(YK): “Öyle bir gün geldiğinde, kişi: “Allah’a karşı işlediğim kusurlar yüzünden yazıklar olsun bana; ben Allah’ın diniyle alay edenler arasındaydım!” demesin.”

(ME): “Ki hiçbir insan [Kıyamet Günü] “Allah’a karşı umursamaz davrandığım ve [hakikati] küçümseyenlerden biri olduğum için yazıklar olsun bana!” demesin.”

(RF): “Tâ ki birçok can: ‘Allâh’ın (taat ve ibadeti) yanında çok noksanlıkta bulunduğumdan dolayı ey benim pişmanlığım (neredesin gel! Şimdi tam zamanın)! Üstelik gerçekten ben elbette (Allâh’ın diniyle) alay edenlerden olmuştum!’ de(yip, faydasını görmeyeceği bir anda boşuna pişmanlık çek)mesin!”

(RB): “Kişinin: Allah’a yakınlık konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim (diyeceği günden sakının)!”

(HTF): “(Yoksa o azap günü, günahkar) kişi: “Allah’a karşı aşırı gitmemden dolayı yazıklar olsun bana! Gerçekten ben (Kur’an ve müminlerle) hakikaten alay edenlerdendim.” diye(rek üzüle)cektir.”

(Mİ): “Ki, hiç kimse, “Allah’a karşı yabancılaştığım ve gerçeği alay konusu yaptığım için vay benim halime” demesin!”

Değerlendirme:

Meallerde جَنَّبَ اللهُ terkibi:

EHY, “Allah yanında”;

SAK, MÖ, YK, ME, HTF ve Mİ meallerinin hepsi “Allah’a karşı”;

KYM, “Allah’a itaat hususunda”; RB, ise “Allah’a yakınlık konusunda”,

SAT, “Allah’ın yanında (O’na kullukta)”; RF, “Allâh’ın (taat ve ibadeti) yanında”; mealleri verilmektedir.

Mealler değerlendirildiğinde *cenb* kelimesine ilk gruptaki meallerde *Allah yanında*; ikinci gruptaki meallerde *Allah’a karşı*, üçüncü gruba dâhil meallerde ise *Allah’a itaat hususunda* ve *Allah’a yakınlık konusunda*; dördüncü gruptaki mealde ise *Allah’ın yanında (O’na kullukta)* ve *Allâh’ın (taat ve ibadeti) yanında*, anlamlarının verildiği görülmektedir. Cenb’in sözlük anlamı dikkate alındığında birinci gruptaki mealin literal anlamı tercih ettiği; ikinci ve üçüncü grupta yer alan meallerin ise yoruma dayalı anlamlar verdiklerini; dördüncü gruptaki iki meal de ise her iki yöntemi beraber yansıtmaya çalışmışlarsa da aslında yorumcu metodu benimzediklerini söylemek mümkündür.

4. Meallerin Ayrı Ayrı Tahlili

Sıfat ayetleri bağlamında incelediğimiz mealleri tek tek değerlendirecek olursak:

Elmalılı meali incelenen ayetlerde “*livechillâh*”, “*istivâ buyurdu*”, gibi ifadelerinde Arapça tabiri sanki Türkçe gibi aynen vermeyi tercih etmiştir. Bunun yanında “*onun iki eli*”, “*Allah yanında*” ve “*Rabbi’nin yüzü*” gibi ifadelerinde literal çeviriyi esas alırken; “*bizim nezaretimiz ve vahyimizle*”; “*Ve rabbının emri gelip Melek «saffen saffâ» dizildiği vakit*” gibi ifadelerinde de te’vilci bir yaklaşım sergilemekte-

dir.

Kur'an Yolu mealinde ayetler çevrilirken, Elmalılı'nın da yaptığı gibi kimi kelimeleri kelimenin aslımı değiştirmeden sanki kelime Türkçeymiş gibi verir. Örneğin İstiva'ya *"arşa istivâ etmiştir"* anlamı verilir. Diğer taraftan, *"Allah'ın bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesi"*; *"Rabbin gelip"*; *"Allah'ın elindedir"*; *"Allah'ın eli"*; *"O'nun iki eli"*, gibi ifadelerde literal çeviriyi tercih ettiği görülür. Öte yandan Nefs'e *"kendisi hakkında"* ve *"zâtında"*; Vech'e *"rabbinin zâtı"*, *"Allah rızâsı"*; 'Ayun'a *"Bizim gözetimimiz altında"*; Cenb'e *"Allah'a itaat hususunda"* anlamlarını vererek yorumcu yaklaşımı tercih ettiği görülür.

Süleyman Ateş mealinde de *"Allah'ın ve meleklerin gelmesini"*; *"Rabbin geldiği zaman"*; *"Senin nefsinde olanı bilmem"*; *"Lütuf Allah'ın elindedir"*; *"Allah'ın iki eli de açıktır"*; *"Rabbinin celal ve ikram sâhibi yüzü"*, gibi yorumsuz literal anlam verir. Kimi kelimelere de yorumcu metotla anlam verir. Örneğin vech'e *"Allah rızası"*; 'ayun'a *"Gözlerimizin önünde"*, gibi anlamlar verir. Diğer taraftan bazı kelimelerde, parantez içi ilavelerle, her iki yaklaşımı birden yansıtmaya çalıştığı görülür. Örneğin, *"Rahmân, Arş'a istiva etmiş (kurulmuş)tur"*; *"sizi kendisin(in emirlerine karşı gelmek)den sakındırır"*; Cenb için *"Allah'ın yanında (O'na kullukta)"* gibi anlamlar verir.

Salih Akdemir'in mealinde ise, *"Allah'ın ve meleklerin, bulut gölgeleri içinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar"*; *"Rabbin ve sıra sıra dizili durumda melekler geldikleri"*; *"Kuşkusuz, lütuf Allah'ın elindedir"*; *"O'nun iki eli de açıktır"*; *"Rabbinin yüzü baki kalacaktır"*, gibi çevirilerle kelimelere literal anlam verildiği ve selef metoduna uygun çeviriler yapıldığı görülür. Diğer taraftan, *"arşa kurulmuş olan Çok Sok Seven"*; *"Ben, Senin içinde olanı bilmediğim halde"*; *"Allah'ın hoşnutluğu için doyuruyoruz"*; *"Bizim gözetimimizde"*; *"Allah'a karşı işlediğim kusurlardan dolayı"* gibi çevirilerin ise yorumcu metoda uyduğu görülmektedir. Bunlara ilave olarak, Ateş'in de yaptığı gibi, kimi ayetlere parantez ilavelerle her iki metoda uygun mananın da verilmeye çalışıldığı görülür. Örneğin, *"Allah sizi, kendisi[nin emirlerine karşı, gelmekten] sakındırır"*; *"Allah'ın eli bağlıdır [sıkıdır]"* çevirilerinde bu yola başvurulmuştur.

Mustafa Öztürk mealinde, *"Allah'ın meleklerle birlikte bulut katmanları arasından çıkıp gelmesini bekliyorlar"*; *"Peygamberlik Allah'ın elindedir"* gibi ifadelerle literal çevirinin benimsendiği görülür. Diğer taraftan, *"Rabbinin sınırsız hükümranlılığı bütün ihtişamıyla kendini gösterip"*; *"O Rahmân ki yarattığı bütün varlıkları hükmüne boyun eğdirip kâinatta mutlak hükümranlılık kurmuştur"*; *"Allah sizi emirlerine karşı gelmeme hususunda uyarıp sakındırıyor"*; *"Allah çok cimrileşti"*; *"Gerçek şu ki Allah'ın nimetleri sonsuz, cömertliği sınırsızdır"*; *"Baki kalacak olan, azamet ve kerem sahibi rabbinin zatıdır"*; *"Biz sizi sırf Allah rızası için doyuruyoruz"*; *"Gözetimimiz altında"*; *"Allah'a karşı işlediğim günahlardan dolayı yazıklar olsun bana!"* gibi cümlelerde ise yorumcu metoda uygun çevirilerin tercih edildiği görülmektedir.

Yaşar Kandemir, Halit Zavalı ve Ümit Şimşek'in meallerinde incelenen ayetlerin az bir kısmında literal çeviriyi tercih ettikleri görülmektedir. Örneğin, *"Allah'ın meleklerle birlikte bulutların gölgeleri arasından çıkıp yanlarına gelmesi-*

ni"; "Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir"; "Allah'ın eli sıkıdır"; "aksine Allah'ın iki eli de açıktır" cümleleri böyledir. Diğer taraftan, "Rabbinin emri gelip"; "O Rahmân, Arş'a kurulmuştur"; "Kendi azabından sakındırmaktadır"; "ben Senin zâtında olanı bilemem"; "Rabbinin zâtı bâki kalacaktır"; "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz"; "Bizim gözetimimiz altında"; "Allah'a karşı işlediğim kusurlar yüzünden yazıklar olsun bana" gibi ifadeler ise yorumcu yaklaşımı yansıtmaktadır.

Muhammed Esed Meali, çoğunlukla yorumcu yaklaşımı benimsemiştir. Örneğin; "Allah'ın, Kendisini bulutların gölgeleri arasından meleklerle birlikte onlara göstermesini mi bekliyorlar?"; "Rabb[in haşmeti] ortaya çıktığında ve melekler [gerçek hüviyetleriyle] saf saf olduklarında?"; "mutlak kudret ve hükümlerlik tah-tına kurulmuştur"; "Kendisine karşı dikkatli olmanızı ihtar eder"; "halbuki ben Senin Zâtın'da olanı bilemem"; "Rabbinizin Zâtı sonsuza dek kalıcıdır"; "Biz sizi yalnız Allah rızası için doyuruyoruz"; "Bizim gözetimimiz altında"; "Allah'a karşı umur-samaz davrandığım" gibi cümlelerde bu durum açıkça görülmektedir. Ancak, "Lütuf ve ihsan, Allah'ın elindedir"; "Allah'ın eli sıkıdır"; "Tersine, O'nun elleri sonuna kadar açıktır", gibi kimi ayetlerde literal çevirinin benimsendiği görülmektedir.

Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi isimli mealin, incelediğimiz mealler içerisinde, farklı bir yol benimsediği görülür. Meal haberi sıfatların literal çevirisini yapmakta ancak sıfatla ilgili getirilen yorumları parantez içi ilavelerle metne monte etmektedir. Örneklemek gerekirse; "Allâh'ın (cezasının, azapla görevli) meleklerle birlikte kendilerine gelmesinden"; "Rabb(in emri) ve (her semanın) melekler(i, mertebelerine göre) saf saf (dizilmiş bir halde mahşere) gelir!"; "O Rahman (olan Allah-u Teâlâ, bir mekâna yerleşmekten münezzeh olarak, Kendi murad ettiği mana üzere, Zât'ına yakışır şekilde) Arş'a istivâ buyurmuştur/Rahmân(in emri ve hükmü) Araş'a (yönelip) istivâ etmiştir/Rahman(, en büyük cisim olan) Arş (dâhil tüm yaratıklar)ı (hükmü altına almış ve hepsini ilmen kuşatarak) istilâ etmiştir!"; "Şüphesiz (imana muvaffak kılınma ve İslâm'a hidayet olunma hususunda) fazl(u inayet), Allâh'ın (kudret) elindedir"; "Allâh'ın eli bağlı (ve sıkı)dır! Hayır! O'nun (şekilden münezzeh olan) iki eli de açıktır (ki onlar, cömertlik ve nimetini temsil etmektedirler)"; "Tâ ki birçok can: 'Allâh'ın (taat ve ibadeti) yanında çok noksanlıkta bulunduğumdan.'" Kimi ayetlerde ise ana metinde haberi sıfatın literal çevirisi değil, te'vile dayalı çevirisi yapılır. Örneğin, Nefs'e zât anlamı vermek gibi: "Allah sizi Kendi Zât'ından sakındırmaktadır"; "bense Senin Zât'ında olan (sonsuz ve gizli malûmât)ı bilemem." Ya da vech kelimesine zât anlamı vermek gibi: "O celâl ve ikrâm sahibi olan Rabbinin Zât'ı ise sürekli kalacaktır!"; "Biz sizi ancak Allâh'ın Zât'ı(nın rızasını kazanmak) için yediyoruz!" Ya da 'ayun'a gözetim vd. anlamlar vermek gibi: "Bizim gözetimimizde/ilmimizle (bilgimiz dâhilinde)/korumamızla;"

Ruhu'l-Beyan adlı tefsirin mealinde de kimi sıfatları literal olarak çevirir: "Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler?"; "O Rahman, Arşı istivâ etmiştir"; "Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir"; "Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır)"; "Allah'ın iki eli de açıktır" gibi tercüme bu tür çevirilere örnek olarak verilebilir. Bazı ayetlerin çevirisi yoruma dayalı olarak yapılır. Örneğin: "halbuki ben senin zâtında olanı bilmem"; "Ancak azamet ve ikram sâhibi Rabbinin zâtı bâki kalacak"; "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz"; "Kişinin: Allah'a yakınlık konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun!"

Diğer bazı mealler gibi bazı sıfatlara parantez içi açıklamalarla literal anlam ile yoruma dayalı mana cem edilir: “Rabbin(in emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman”; “Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor”; “Gözlerimizin önünde (muhafazamız altında)”, çevirileri gibi.

Hasan Tahsin Feyizli de mealinde diğer meallere benzer bir metod izlemiştir. Şöyle ki: Bazı ayetlerde, literal anlamın yanında, parantez içi açıklamalarla yoruma dayalı anlamı da çeviriye yansıtmıştır: “Onlar (Kur’an/İslam’a karşı olup şeytana uyanlar), ille de bulut gölgeleri içinde kendilerine Allah’ın (azabının) ve (azap için) meleklerin gelmesini”; “melekler sıra sıra iken Rabbin(in emri) geldiği zaman”; “O Rahmân(in hâkimiyeti) arşı kuşatmış/hükmü altına almıştır”; “Yahudiler: ‘Allah’ın (rızkı vermede) eli bağlı (cimri)dir.’ Dediler”; Kimi sıfat çevirilerinde ise sadece literal anlam ile yetinilir, parantez içi açıklamalara yer verilmez: “De ki: “Lütuf Allah’ın elindedir; O’nun elleri açıktır, nasıl dilerse öyle sarf eder.” Diğer bazı sıfatların çevirisinde, nefis’e kendisi, zâtı gibi yoruma dayalı anlamların verildiği durumlarda da parantez içi açıklamalar yapıldığı görülür. Örneğin: “Allah sizi, asıl kendisine karşı (gelmekten ve isyandan) sakındırır”; “Ben ise senin zâtında olan (ve bildirmedeğin hiçbir şey)i bilemem.” Yoruma dayalı anlam verilen bazı ayetlerde ise parantez içi açıklama yapılmaz: “(Yalnız) azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı, bâkidir”; “Doğrusu biz sizi, sadece Allah’ın rızası için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür de istemiyoruz... (derlerdi)”; “Bizim nezaretimizde ve vahyimizle gemiyi yap...”; “Allah’a karşı aşırı gitmemden dolayı yazıklar olsun bana!”, gibi çeviriler bunlara örnek olarak verilebilir.

Mustafa İslamoğlu tarafında yapılan meal de, incelenen ayetler bağlamında haberi sıfatları çeviride, şöyle bir yöntem izlemiştir: Kimi sıfatlar sadece literal olarak çevrilir: “Onlar, Allah’ın meleklerle birlikte bulutların gölgeleri arasından çıkagelmesini mi gözlüyorlar”; “Lütuf ve ihsan Allah’ın elindedir”; “Yahudiler, “Allah’ın eli sıkıdır!” dediler”; “O’nun iki eli de sonsuzca açıktır.” Kimi sıfatlar da yoruma dayalı anlamlar verilerek çevrilir: “O rahmet kaynağı ki, mutlak hükümlerlik makamına sadece O kurulmuştur”; “Allah, kendisine karşı dikkatli olmanızı ihtar eder”; “Sen benim sırrıma erersin, fakat ben Senin sırrına eremem”; “Bâki kalacak olan azamet ve ihtişam sahibi Rabbinin zâtıdır”; “Biz size sadece Allah için yediriyoruz”; “Bizim rehberliğimiz altında”; “Allah’a karşı yabancılaştığım...”

İncelenen ayetlerden birine ise parantez içi ilaveyle yoruma dayalı anlam verilmiştir: “Rabbinin (fermanı) da gelmiş ve melekler saf saf dizilmiş olacak.”

Sonuç

Tefsir usulü kaynaklarında “sıfat ayetleri” veya “haberi sıfatlar hakkında vârit olan ayetler” başlığı altında bazı ayetler sıralanır. Söz konusu ayetler incelendiğinde bunların Allah’ın el, yüz, göz, sağ yan gibi uzuv bildiren kelimelerden; yine O’nun gelmesinden, inmesinden, sevmesinden, gazabından söz ettikleri ya da arzda-semada olmak gibi O’nun için mekân bildirdikleri görülür. Bu ifadelerin bir kısmı ayetlerde, bir kısmı hadislerde, diğer bir kısmı ise hem ayet hem de hadislerde yer alır. Naslarda görülen bu kabul özelliklere dini literatürde haberî sıfatlar denilmiştir. Bu özellikler zahiri anlamları itibarıyla, beşerî varlıklarda bulunan

manalar ifade ettikleri için *kendine benzer hiçbir şeyin olmadığı ilah anlayışı* çelişir. Bu kabil ayetleri ve hadisleri zât-ı uluhiyyete yaraşır bir şekilde anlamak için Müslümanlar arasında iki türlü yaklaşım benimsenmiştir. Bunlardan ilkinde selef metodu, ikincisine de halef metodu denilmiştir. Makalede sıfat ayetleri incelendikten, söz edilen bu iki metodun tarihçesinden, gelişiminden ve belli başlı temsilcilerinden söz edildikten sonra cumhuriyet döneminin ilk yıllarından günümüze kadar ülkemizde şahıslar ve kurumlar tarafından yapılmış veya yaptırılmış meallerde sıfat ayetlerinin Türkçeye çevirisinde takip edilen yöntem incelenmiştir. Yapılan bu inceleme sonucunda ilgili meallerin yukarıda söz edilen yaklaşımlardan tek bir yöntem benimseyip onun üzerinden yürümedikleri, yani sıfat ayetlerini meallendirirken bu metodlardan birine bağlı kalmadıkları anlaşılmaktadır. Meallerde söz konusu ayetlere siyak ve sibakın durumuna göre bazen literal mana verilirken bazen de yoruma dayalı anlamlar verildiği görülmüştür. Hatta bazen kimi meallerde Arapça kelimenin birebir Türkçe olarak yazıldığı da vakidir.

Özetle, incelediğimiz meallere, bir tek metodu benimsemedikleri için, “selef” usulüne göre veya “halef” usulüne göre yapılmış mealler demek mümkün değildir. Belki mezc yani her iki usulün birden kullanıldığı mealler demek daha uygun olacaktır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Daru'l-Hadîs, 1428/2002.
- Abrahamov, Binyamin, “The Bi-lâ Kayfa Doctrine and Its Foundations in Islamic Theology”. *Arabica* 42/3 (1995), 365-379.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şa'bân Arnavûd-Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risale 2001/1421.
- Ahmed Emin. *Duha'l-İslâm*. Kâhire: Müessesetü Hindawi, 2011.
- Akdemir, Hikmet. “Seyf Ayetleriyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetler Üzerine Bir İnceleme”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (Temmuz 2008), 5-25.
- Akdemir, Salih. *Son Çağrı Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Mealî*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Baktır, Mehmet. “Müttekaddimun Selefîyye ve Metod Anlayışı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2004), 24-48.
- Beyzâvî, Nâsiru'd-Dîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1320.
- Böwering, Gerhard. “God and his Attributes”. *Encyclopaedia of the Qur'ân*. ed. Jane Dammen McAuliffe. (Leiden–Boston: Brill, 2002), 2/316-331.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. trc. Heyet. İstanbul: Erkam Yayınları, 2005-2016.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 1979.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdik el-Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1405/1985.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lügati ve sıhâhu'l-arabiyye*. thk: Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Çelebi, İlyas. “Sıfat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çelik, İbrahim. “Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukatil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih

- Fikri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 151-159.
- Çelik, İbrahim. "Kur'an'da İlahi Zat ve Sıfat İlişkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 135-152.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Behrâm b. Abdussamed et-Temîmî es-Semerkandî. *Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. Su'udî Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Davudoğlu, Ahmet. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Müteşabihati Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi. *Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Fıkh-ı Ekber*. trc. Hasan Basri Çantay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Fıkhü'l-Ekber*. Derleyen ve İngilizceye çeviren: Ebu Abdurrahman Ibn Yusuf Mangera. California: White Thread Press, 2007.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, trc. Cahit Koçtak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret yayınları, 2013.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*. nşr. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1400/1980.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. thk. Muhammed Ivaz Mir'ab. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Feyzli, Hasan Tahsin. *Fezû'l-Furkân*. İstanbul: Server Yayınları, 2017.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-kelâm*. Lübnân: Dâru'l-minhâc, 1439/2017.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 16 Temmuz 2019. <http://sozluk.gov.tr>.
- Herrâs, Muhammed b. Halil Hasen. *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye*. Tahrîc: Ulvî b. Abdulkadir es-Sekkâf. B.y.: Dâru'l-Hicre, 1415.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, b.y.: Dâru'l-Fıkr, 1399/1979.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Mısrî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Kâmûsu'l-Muhît*. Erişim 27 Haziran 2018. <http://www.kamus.yek.gov.tr>
- Kandemir, Mehmet Yaşar vdğr. *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*. ed. Muhammet Abay. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Karadaş, Çağfer. "Eş'arî Kelam Okulu". *Kelam*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Mahallî Celâleddin - Süyûtî Celâleddin. *Tefsîrü'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs,t.y.
- Makdisî, Takiyyüddîn Abdulganî b. Abdulvâhid b. Ali b. Sürûr el-Hanbelî. *'Akîdetü'l-Hâfız Takiyyüddîn Abdulganî b. Abdulvâhid el-Makdisî*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Busayrî. Riyâd: Metâbiu'l-Firdevs, 1411/1990.
- Mennâ el-Kattân. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986.
- Mukatil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: *Marife* 20/2 (2020): 873-911

- Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Mustafa, İbrahim vdğr. el-*Mu'cemu'l-vasîf*. Mısır: Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye, 2004.
- Mücahid b. Cebr el-Mekki el-Kuraşi el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücahid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslamî el-Hadîse, 1410/1989.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, y.y.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Ebu'l-Berekat. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Alî Bedîvî. Beyrut: Dâru ibn Kesîr, 1432/2011.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref. *Şerhu Sahihi Muslim*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Özel, Ahmet. "Ahkâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özler, Mevlüt. "Ehl-i Sünnet". *Kelam*. ed. Şaban Ali Düzgün. 95-103. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Özler, Mevlüt. "İlahi isim ve sıfatlar". *Kelam*. ed. Şaban Ali Düzgün. 229-271. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Özler, Mevlüt. "Selefiyye". *Kelam*. ed. Şaban Ali Düzgün. 105-110. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımeşk: Daru'l-Kalem, 1433/2011.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrût: Daru İhya'i-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Râzî, Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtâru's-sihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrût-Saydâ: Müessesetü'l-Asriyye-Dârü'n-Nemûzeciyye, 1999/1420.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürüdiyye Akaidi*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Mısır: el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1394/1974.
- Sülemî, İbn Hüzeyme Muhammed b. İshâk. *Kitabu't-tevhid*. thk. Muhammed Halîl el-Herrâs. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Şehrîstânî, Muhammed b. Abdulkerîm b. Ebî Bekr Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Emir Ali Mehnâ - Ali Hasen Fâ'ûr. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1421/2001.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. Kâhire: Mektebetü ibn Teymiye, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tahânevî, Muhammed b. Ali. *Mevsûatü keşâfî istilâhati'l-fünûn*. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Temiz, Rabia Zahide. *İbn Huzeyme'nin Kitabı't-Tevhid Adlı Eseri ve Hadis İlmi Açısından Değeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğr. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2016.
- Turgay, Nureddin. "Tâbiün". *Şâmil İslam Ansiklopedisi*. Erişim 16 Temmuz 2019. <https://samil.ihya.org/ansiklopedi/tabiiun.html>.
- Ulu, Arif. "Tâbiün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/328-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ustaosmanoğlu, Mahmud (riyasetinde heyet). *Kur'an-ı Mecid ve Tefsirli Meâl-i Âlisi*. İstanbul: Marife 20/2 (2020): 873-911

- Ahıska Yayınevi, 2015.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Ebu Hanife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ünal, Mehmet. "Tefsire Giriş". *Tefsir*. ed. Mehmet Akif Koç. 107-111. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Yarımbaş, Emine. *Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1982.
- Yeğin, Abdullah vdğr. *Büyük Lügat*. İstanbul: Türdav, 1985.
- Zebîdî, Murtezâ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. B.y.: Dâru'l-hidaye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1407.
- Zerkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahadır. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1376/1957.